

Biró Zsófia

A kamatmaximum kijátszására szolgáló ügyletek az ókori Rómában*

I. Az uzsorás szerződés sokszínűségéről

Mint minden civilizációban, az ókori Rómában is megjelent a gazdaság univerzumának origójában a pénz, és központi szerepet töltött be. Az anyagi jólét utáni vágyakozás a gazdagok és a rászorulókat rétegeit is elérte, s nem sokára felismerték a tőke növelésének egyik legegyszerűbb módszerét. Így alakult ki először a *nexum*, majd a *mutuum* intézménye. E két jogintézmény elterjedésével egyidejűleg megjelentek a kölcsönnyújtásra specializálódott szakemberek, akik lefektették a bankszektor alapjait az ókori Rómában. Üzletemberekről lévén szó, megfelelő hasznot is vártak ügyleteikből, melyet a kamat (*usura*) bevezetésével kívántak elérni. Kölcsönt nem csak közvetlenül pénzben lehetett szolgáltatni; ugyanis, ha a kölcsönadó (*creditor*) készpénz (*pecunia numerata*) helyett egy dolgot adott a kölcsönt kérőnek (*debitor*) azzal a szándékkal, hogy azt értékesítse, a vételárat pedig tartsa meg és kölcsönként használja fel, *contractus mohatrae*-ről beszélünk.¹

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

<i>„Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis utereris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam.”</i>	<i>„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálat vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött.”</i>
--	---

A jó gazdasági érzékkel rendelkezők – élve a jogintézmény adta lehetőséggel – kialakították az úgynevezett valódi *contractus mohatrae*-t, amelyet uzsorakamat szedésére alkalmaztak, ügyesen megkerülve a kamatkikötésre vonatkozó állami törvényeket.

Más lehetőség is kínálkozott uzsorás szerződés kötésére, mint például a *contractus trinus*, de a téma miatt szükségesnek látszik kitérni a tengeri kölcsön (*foenus nauticum*) és a sportolóknak nyújtott kölcsön intézményeire is, ezek ugyanis megengedettnek számítottak a megkötésükkel járó

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Római Jogi és Egyetemes Állam- és Jогtörténeti Tagozatban II. helyezésben részesült. Konzulens: Dr. Pókecz Kovács Attila egyetemi docens

¹ Bessenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010⁴. 361. o.

nagymértékű kockázatra tekintettel, de mértékük az uzsorakamathoz közelítette őket.

A dolgozat célja, hogy a különböző uzsorakamat kikötésére alkalmas ügylettípusokról adjon képet, külön hangsúlyt fektetve a *contractus mohatrae* intézményére. Az elemzés elméleti áttekintést nyújt továbbá arról, miként köthettek a római polgárok (*cives romanus*) uzsorás szerződéseket profitorientált módon. A vizsgálat kiterjed azon kísérletekre is, melyeket az uzsorások ténykedésének visszaszorítására tettek, különös tekintettel a *senatusconsultum Macedonianum* szerepére, amely az egyik legismertebb példa az uzsorás ügyletek akadályozását célzó jogeszközök között.

II. Pénzügyletek az ókori Rómában

1. A kölcsön

A korai köztársaság idején a gazdaság kifejezés alatt leginkább a mezőgazdaságot kell értenünk. A mezőgazdaságban termelt fölöslegre kiépült a helyi árucere-forgalom, a városokban meghatározott helyeken értékesíthették portékáikat a kereskedők.²

Majd a birodalom növekedésével a kereskedelem is kiszélesedett, az áruválaszték is bővült, elsősorban a rabszolgapiac indult virágzásnak, de minél inkább Kelet felé terjeszkedett Róma, annál több luxuscikk, fűszer, fa és olaj került be a birodalom kereskedelmének körforgásába.³

A híres úthálózat kiépítésével egyidejűleg fellendült a piac, s nemsokára pénzkibocsátás vált szükségessé az áruk ellenértékének megfizetése céljából, azonban a folyamat kicsit megkésett a közeli birodalmakhoz képest, ugyanis Rómában csak Kr. e. 268-tól vertek egységes ezüstpénzt.⁴

A pénz gazdasági életbe való bekerülésével tendenciává vált, hogy a különböző tranzakciókon egyesek nagyobb nyereséghez jutottak, míg mások veszteségesen kerültek ki az ügyletből. Ez a szabályszerű váltakozás indította be igazán a kereskedelmet a magánszemélyek között, az antik korban pedig megindult az üzletelés magával a pénzzel, vagyis a kölcsönnyújtás.⁵

A kölcsönnek kezdetben két fajtája volt ismert, a kötött formájú *nexum* – mely hamar kikopott a gyakorlatból – és a mai fogalommal inkább összeegyeztethető *mutuum*. Bár ennek tárgya lehetett egyéb dolog is – nem

² Francesco De Martino: *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom*. Verlag C. H. Beck, München 1991. 146-152. o.

³ De Martino: i.m. 166. o.

⁴ Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István: *Az ókori Róma története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. 99-100. o.

⁵ Jean Andreau: *Banking and Business in the Roman World*. Cambridge University Press, Cambridge 1999. 1-2. o.

csak pénz –, az értekezés elsősorban a pénzkölcsön szempontjából vizsgálja e szerződést.

1.1. A nexum

A kölcsön kezdetben a *nexum* formájában ment végbe. Az ünnepélyes keretek között zajló eljárás a *mancipatio*hoz hasonló: öt tanú, a *libripens* és a *libra*, továbbá a lemérendő, illetve a kölcsönnyújtás tárgyát képző dolog jelenlétében a felek kölcsönös akaratnyilvánítása folytán a tulajdonjog átszáll a kölcsönvevőre, akit ezután visszaszolgáltatási kötelezettség terhel. E szigorú szabályok mentén létrejövő szerződés segítségével könnyen kikényszeríthető volt az adós teljesítése, a kölcsönadónak a teljes peres eljárás mellőzésével azonnali *legis actio per manus iniectioem* (a megítélt pénzkövetelés végrehajtására szolgáló, kézrátétellel végbemenő közvetlen eljárás) állt a rendelkezésére. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy az ókori hiteltörvények erőteljesen *strictnek* bizonyultak.⁶

A kölcsönnyújtás egy fejlettebb változata a *sponsio* volt. Az ünnepélyesség és pontosság itt sem hiányzott: az eljárás egy *gestum*ból és *religionis vinculum*ból tevődött össze, utóbbinak köszönhetően nagyobb kötöttséget jelentett,⁷ ugyanis a *fides* értelmében a szótartás kötelezettsége nem csak lelkiismereti alapokon nyugodott, hanem a felek hitükre is hivatkoztak, mellyel még inkább megerősítették esküjüket.⁸

1.2. A mutuum

A *mutuum* a *nexum*mal vélhetően párhuzamosan alakult ki, majd mivel a *nexum* erősen kötött formával rendelkezett, nem vehette fel a versenyt a *mutuum*mal, és a klasszikus kor elején ki is ment a szokásból.⁹

Buckland szerint a *mutuum*, vagyis az ingók kölcsönbe adása eredetileg a jogalap nélküli gazdagodás ötletén alapult: a pénz, amelynek „A”-t kellene megilletnie, valójában „B” birtokában és tulajdonában volt.¹⁰ A kezdetben baráti kölcsön csak fokozatosan alakult át szerződéssé.¹¹

A kölcsön reálszerződés, „meghatározott mennyiségű elhasználható dolog tulajdonba adása azzal, hogy a kölcsönvevő ugyanolyan mennyiségű és

⁶ Farkas Lajos: A római jog történelme. Kolozsvár 1906⁴. 304. o.

⁷ Farkas: i.m. 314. o.

⁸ Farkas: i.m. 323. o.

⁹ Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Tankönyvkiadó, Budapest 1992⁷. 409. o.

¹⁰ William Warwick Buckland: A Manual of Roman Private Law. Cambridge University Press, Cambridge 1953². 272. o.

¹¹ Max Kaser – Rolf Knütel: Römisches Privatrecht. Verlag C. H. Beck, München 2014²⁰. 230. o.

minőségű dolgot legyen köteles visszaadni”.¹² Az átruházás módja *traditio credendi causa*.

Gai. III. 90.:

„*Mutui autem datio proprio in his fere rebus contigit, quae pondere, numero, mensura constant, ...quas res aut numerando, aut metiendo, ... in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem, sed alia eiusdem naturae reddantur. Unde etiam mutuum appellatum est quia, quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.*”

„Kölcsönadás kifejezetten csak olyan dolgok vonatkozásában lehetséges, amelyeknek a lényege súlyukban, számukban, mértékükben van. Ezeket a dolgokat leszámítva vagy lemérve azért adjuk oda, hogy azok az átvevőké legyenek, és hogy annak idején ne ugyanezeket, hanem másokat, de ugyanilyen természetű dolgokat adjanak vissza. Azért nevezik ezt *mutuum*nak, mert amit így adok neked, az enyémből (*meum*) a tiédde (*tuum*) válik.”

Ahogy Gaius is mondja, kölcsön esetén generikus visszaszolgáltatási kötelezettségről van szó. Fontos megemlíteni, hogy a tulajdon-átruházás csak akkor eredményez kölcsönt is, ha az arra irányuló szándékot kifejezetten jelezték.¹³

Kifejezett pénzkölcsön esetén előfordulhat, hogy a kölcsönt nyújtó ugyan saját pénzét adja a kölcsönvevőnek, de harmadik személy nevében, mintha annak a vagyonából származna a hitel. Akár tud erről a harmadik, akár nem, a kölcsön követelésének joga őt illeti meg.¹⁴ A kölcsönösszeg negatív vagyonelemként (*passzív*), tartozásként fogható fel.

A dolgozat szempontjából fontosnak tartom kitérni arra az esetre, mikor a kölcsönszerződés *brevi manu traditio* útján megy végbe; ilyen például a *depositarius* számára engedélyezett letéthezhasználat,¹⁵ vagy amikor *mandatarius* a rábizott ügyletből befolyó pénzt a *mandans*tól kölcsönbe kapja¹⁶ akár a *creditor* utasítja a *debitort* tartozásának egy harmadik félhez történő teljesítésére,¹⁷ – aki így a *creditor*nak fog kölcsönrel tartozni.¹⁸

¹² Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2014². 287. o.

¹³ D. 12, 2, 4.

¹⁴ D. 12, 1, 9, 8.

¹⁵ D. 12, 1, 2 pr.

¹⁶ Mindenképpen szükséges a *mandans* beleegyezése is, különben a kölcsön nem jön létre, továbbá a megbízás csak a pénz beszedésére terjedt ki, annak felhasználására már nem. (D. 17, 1, 34 pr.)

¹⁷ D. 12, 1, 15.

¹⁸ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

A *brevi manu traditio* útján végbement ügyletek esetén könnyű dolga van az uzorásoknak a kamatmaximum kijátszása terén, ugyanis *depositum* esetén az uzorás letevő a *depositarius*nak engedélyezi a letéthatást – amely eddig a pillanatig legális szerződés – és ezért a törvényes kamatmaximum mértékét jóval meghaladó díjat (kamatot) szed. Hasonló a helyzet a megbízás esetén: a megbízott a megbízás ellátása során beszedett pénzt a megbízótól kölcsönbe kapja, melyért használati díjként uzorás kamatot számítanak fel. Abban az esetben pedig, amikor a *creditor* utasítja a *debitort* tartozásának egy harmadik félhez történő teljesítésére, az így a *creditor*nak fog kölcsönrel tartozni, és a harmadik fél használhatja ugyan az összeget, de cserébe uzorás mértékű használati díjat kell fizetnie.

Előfordulhat olyan eset is, hogy elhasználhatatlan dolog feletti tulajdon átruházásával létesül a kölcsönkötelem (legalábbis a klasszikus korban kölcsönnek minősítik): a kölcsönadó készpénz helyett értéktárgyat juttat a másik félnek, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. Ezek után a kölcsönvevő a vételár összegével tartozik a kölcsönt nyújtónak. Ezt nevezik *contractus mohatrae*-nak.¹⁹

Az ókori Rómában, a mindennapos pénzügyi életben tehát a kölcsönnyújtás három módját különböztethetjük meg: az ingyenest, amely ellenérték, tehát kamat nélkül történik, és az adósnak csak annyit kell visszafizetnie, amennyit kapott; a magánemberek között létrejött, kamatkikötéssel járó változatát; végül a szakember (bankár) által magánemberek számára nyújtott kölcsön esetét, amelynek kifejezett célja már a profitszerzés volt. Ha a második és a harmadik kategóriát vegyítjük, és azt feltételezzük, hogy az egyes esetekben a kamatmaximumot az ügyletben szereplő mérték meghaladta, máris az uzorás kamatszerződésekhez jutunk.²⁰

2. A kamat (usura)

A kereskedelem fejlődésével együtt szükségszerűen jelentkeztek olyan gondok is, mint a pénzhiány. Tehát, ha valaki árucikket akart vásárolni, előbb pénzre volt szüksége. Egyetlen lehetőségként erre az esetre a hitelfelvétel kínálkozott. A fizetéseképtelenség egy ilyen zárt rendszerű gazdaságban, mint az ókori Rómáé, súlyos hibának számított, így annak elkerülésére törekedtek. Az adós számára még csak itt kezdődtek az igazi gondok, ugyanis a pénzt sem lehetett csak úgy ingyenesen használni, kamatot kellett utána fizetni, amelynek mértéke legtöbbször az adós gazdasági helyzetéhez igazodott, ha viszont annál jóval magasabbnak bizonyult, felmerülhetett az uzorás ügylet lehetősége.²¹

¹⁹ Bessenyő: Római magánjog. 361. o.

²⁰ Andreau: i.m. 139. o.

²¹ De Martino: i.m. 166. o.

A kamat mindig járulékos szolgáltatás, amely a főszolgáltatás jogi sorsát osztja, tehát ha a tőkekövetelés elenyészik, a kamatkikötés sem állhat fent tovább. Mértékét három tényező befolyásolja: az alapszolgáltatás mértéke, a kamatláb és kölcsön futamideje. Általában *stipulatio – stipulatio usurarum –*, esetenként *pactum* formájában kötötték ki, mert egyébként önmagában csak *nudum pactum* lenne, így ha formátlan megállapodással kötnék ki a kölcsönt, a kamatok után nem lenne érvényesíthető a kereset.

A kamatszolgáltatást a változó gazdasági körülmények, jelesen a pénz értékállóságának megkérdőjelezhetősége hívta életre. A nominalizmus és a kölcsön fogalma szerint az adósnak ugyanannyit kellett visszafizetnie, mint amennyit adott. Az időmúlás velejárója, hogy a pénz veszít értékéből, ennek ellensúlyozására pedig a kamatozó kölcsön (*foenus*) szolgált. A kamatot értelmezhetjük úgy is, mint a tőke használatáért fizetendő díjat (*usura*),²² hiszen amíg a tőke nem a hitelezőnél van, értelemszerűen nem tudja használni vagy befektetni azt, tehát az elmaradt hasznok (*lucrum cessans*) miatt szedi a kamatot.²³

A kamat mértékét a tőke piaci kereslete és kínálata határozza meg,²⁴ az emberi kapzsiságból adódóan pedig ez az érték gyakran kirívóan magas volt. Az ilyen tőkehasználati díjaknak igyekeztek gátat szabni a különböző kamattörvények. Először a XII táblás törvényekben találkozhatunk azzal a korlátozással, hogy a kamatmaximum (*uniciarum foenus*) mértéke a tőke 1/12-ed része. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy ez a szabály egy évre vagy egy hónapra volt értendő. Amennyiben egy évre, akkor havi 1%-os kamatról beszélünk, ha viszont egy hónapra, akkor évi 100%-ról (12x1/12-ed). Ha a törvényes maximumnál magasabb kamatot fizettek, akkor a Kr. e. 384-ben kiadott *leges Liciniae Sextiae* értelmében a túlfizetést be kellett számítani a tőkébe, az ezen felüli érték pedig visszajárt, másik törvény pedig lehetőséget biztosított az adós számára, hogy kötelezettségeit az év folyamán három nagy részletben fizesse meg. Kr. e. 347-ben a felére csökkentették a kamatmaximumot, később pedig a *lex Genucia* 342-ben megtiltotta a kamat szedését.²⁵

Kr. e. 51-ben bevezették a havi 1%-os, évi 12%-os kamatmaximumot (*centesimae usurae*), továbbá betiltották a kamatos kamat szedését (*usurae usurarum, anatocismus*²⁶). A havi 1%-os kamatot *usurae calendaria*-nak nevezték – hiszen értelemszerűen havonta egyszer volt esedékes –, a hitelező

²² De csak abban az esetben, ha a kamat mértéke nem eltűzött, vagyis nem biztosít indokolatlan nyereszkezdést. L. Bessenýő: Római magánjog. 311. o.

²³ Bessenýő: Római magánjog. 310-311. o.

²⁴ Benedek – Pókecz: i.m. 248. o.

²⁵ Bessenýő: Római magánjog. 312. o.

²⁶ D. 22, 1, 29.

könyvecskéjét pedig – amelyben a kamatokat tartotta számon – kalendáriumnak.²⁷

Diocletianus még keményebb eszközökhöz folyamodott: a kamatmaximum megszegőit, illetve a kamatos kamatot szedőket infámiával sújtotta. I. Theodosius, II. Valentinianus és Arcadius 386-ban kiadott rendelete pedig a törvényes mértéken felüli kamatot szedő uzsorásokat a kamatok négyszeresének (*poena quadrupli*) visszafizetésével büntette.²⁸

Iustinianus szerint a kamathátralék összege nem haladhatja meg a tőke összegét, a kamatozás pedig végleg megszűnik, ha a beszedett kamatok összege eléri a tőkét²⁹ – Bessenyő álláspontja szerint a tőke kétszeresét –, vagy túllépi azt (a XII táblás törvények értelmében ilyen esetben a túlfizetés visszajárt). Ezen felül Iustinianus tovább csökkenti a kamatmaximum értékét, évi 12%-ról 6%-ra, előkelőknél 4%-ra (*minimae usurae*), kereskedőknél pedig méltányosságból 8%-ra. A tengeri kölcsönnél (*foenus nauticum* vagy *pecunia traiectica*), a kamatmaximumot – tekintettel a magas fokú kockázatra – 12%-ban állapították meg, de találunk olyan álláspontot is, amely szerint az ügylet nem esett kamatkorlátozás alá.³⁰

A kamat mértékét a történelem eseményei nagyban alakították: Kr. e. 62-ben az átlagos 6%-ot említhetjük, míg az 54-ben kirobbant korrupciós választási botrány miatt felemelkedett az éppen aktuális 4%-ról 8%-ra. Még maga Caesar is megírta, hogy polgárháborús, illetve gazdasági válság sújtotta időszakokban a kamat mértéke jellemzően igen magas volt. Háborúk idején ez az emelkedés elsősorban a kivételes adókra vezethető vissza.³¹

Rómát gyakran sújtották gazdasági válságok, melyek jelentős teret engedtek az uzsorás ügyleteknek.³² A hatóságok még szükség idején is jól meggondolták, hogy beavatkozzanak-e a gazdaságba. A válságok idején a pénzforgalom szinte teljesen leállt, így például abban az időszakban, amikor Caesar és Pompeius között kitört a háború. Sok hitelező vissza szeretne volna szerezni kintlévőségeit, de az adósok fizetéseképtelenségre hivatkoztak, és nem teljesítették tartozásukat.

²⁷ Benedek Ferenc: A senatusconsultum Macedonianum célja és keletkezési körülményei. In: Ádám Antal (szerk.): Jubileumi évkönyv 30. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1975. 46. o.

²⁸ Reinhard Zimmermann: The Law of Obligations. Oxford University Press, Oxford 1996. 167. o.

²⁹ C. 4, 32, 10.

³⁰ Földi András és Hamza Gábor tankönyve szerint a tengeri kölcsön nem esett kamatkorlátozás alá. L. Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Budapest 2014¹⁹. 414. o. Továbbá Schulz is ezen a véleményen van. L. Fritz Schulz: Classical Roman Law. Clarendon Press, Oxford 1992³. 510. o.

³¹ Andreau: i.m. 90-97. o.

³² Andreau: i.m. 102. o.

Caesar a kialakult állapotot azzal próbálta megoldani, hogy először engedélyezte az adósok számára a futamidő meghosszabbítását, majd felbecsültette ingó és ingatlan vagyonukat a polgárháború előtti értéküknek megfelelően, és az adósság mértékével egyezően a hitelező követelését természetben elégítették ki.³³

Később az állam is felfedezte a kölcsönnyújtásban rejlő lehetőségeket, így 357-ben a *lex Duilia Menenia*, majd egy 352-ben született törvény bevezette a *quinqueviri mensarii*-t, amely az állami kölcsönnyújtás intézménye lett, vagyis úgy adott Róma állami pénzt az adósnak, hogy az garantálta a birodalom számára a fizetőképességét, és kötelezettséget vállalt az összeg visszafizetésére. Számolni kellett egy esetleges gazdasági válsággal is, amikor kevesen képesek tartozásaik megfizetésére. Ilyenkor csak a gazdaság újbóli beindítása és a pénzforgalom elterjedése jelenthetett megoldást. Így kerültek forgalomba az *aes signatum*ok (téglalap alakú bronz pénz), majd az *aes gravék* (a már valóban pénzszerűnek mondható bronz pénzérmék).³⁴

A klerikusokra külön szabályok vonatkoztak, a katolikus egyház ugyanis 325-ben megtiltotta számukra a kamatszedést (e rendelkezést Iustinianus a világi jogra is kiterjesztette),³⁵ majd a középkorban ismét magas kamatokat szedtek, leginkább a keresztes hadjáratok finanszírozására, arra hivatkozva, hogy a szent célú jó szándékú ügyleteket meg kell különböztetni az illegális és kapzsiság által vezéreltektől.³⁶ Nem csoda hát, hogy a katolikus egyház a középkor egyik leggazdagabb szervezete lehetett.

3. „Bankszektor” az ókori Rómában

Az ókori időkben nem lenne helyes bankokról és bankárokról beszélni, de előfutáraik már fellelhetőek a történelem e korai szakaszában is. Róma a görög módszert alkalmazta – miszerint különböző szent helyek takarékpénztárként és hitelnyújtó intézetként is funkcionáltak – ezeket legfőképp magánemberek vették igénybe, így legfeljebb ebben a vonatkozásban beszélhetünk banki szerepről.³⁷

Az első „magánbankárok”, vagyis *argentarii*-k Kr. e. 318-310 körül jelentek meg a *Forum Romanum*on, szintén görög mintára. Pénzváltó asztalaiknál (*mensa*) próbáltak érvényesülni, de még ők sem igazán bankokra jellemző tevékenységet folytattak, hanem inkább üzletemberek voltak, mintsem bankárok.³⁸

³³ Andreau: i.m. 103-104. o.

³⁴ De Martino: i.m. 167-176. o.

³⁵ Bessenýő: Római magánjog. 313. o.

³⁶ Zimmermann: i.m. 171. o.

³⁷ De Martino: i.m. 167-176. o.

³⁸ Andreau: i.m. 30. o.

Banki tevékenységnek csak a szakember által bonyolított, kizárólag profitra törekvő pénzügyletek minősültek. Ez leginkább tőkével való kereskedelemnek felelt meg, vagyis a számára letétbe helyezett pénzt egy harmadik félnek kölcsönadta, amit természetesen kamatokkal együtt kért vissza még a letét lejárta előtt.

A bankároknak több típusa is volt, például az *argentarii*, akik az említett letétek kölcsönadásával, valamint hitelértékesítéssel foglalkoztak, a köztársaság utolsó századában pedig már úgynevezett aukciókon (*subhastatio*) is részt vettek, ahol tulajdonképpen hitelt adtak el a vásárlóknak; a *nummularii*, akiknek fő profilja a pénzváltás volt, s elsődleges feladatuk a készpénzhiány orvoslása és készpénzforgalom lebonyolítása.³⁹ A pénz kifizetése a leolvasással ment végbe, amelynek két típusa ismert: első esetben a *nummularius* leszámolta az adott mennyiséget, majd az *argentarius* zacskóba zárta és lepecsételte azt, ezzel biztosítva a jobb forgalomképességet (például kisebb volt így az esélye a hamis pénzzel való kereskedelemnek). A másik lehetőség szerint az *argentarius* az átvevő kezéhez leszámolt pénzt utólag zacskóba tette és lepecsételte, s az átvevő ezután elvihette a *nummularius*hoz minőségvizsgálatra.⁴⁰ A bankárok az *aedilis curulis*, illetve a *praefectus urbi* ellenőrzése alá estek, sőt maga az állam is alkalmazott bankárokat.⁴¹ A principátus első felében számos valuta létezett, ebben az időszakban több mint ötszázöt-féle érme volt forgalomban. Ezt elsősorban az a gazdasági kényszer eredményezte, hogy provinciánként eltérő volt a fellelhető (nemes)fémek mennyisége.⁴² A pénzváltók emiatt nagy vagyonra tettek szert, hiszen ha drágábban adtak egy-egy valutát, mint annak valós ára, akkor uzsorás árról eshetett szó. Később ők is elkezdtek letétekkel foglalkozni, de hitelt aukciók folyamán nem nyújtottak.⁴³

A bankárok harmadik csoportjába tartozó *coactores* az ügyfelek pénzének megőrzéséért cserébe díjat szedett. A letéttel foglalkozó bankok sikere egyértelműen az elhelyezett letétek mennyiségétől függött.⁴⁴ Végül megjelent a bankárok negyedik csoportja, a *coactores argentarii*, akik mindhárom fent említett ügylettípusban jártasak voltak. A nők számára azonban a bankári foglalkozás a törvény erejénél fogva tiltott tevékenységnek minősült.⁴⁵

³⁹ Földi András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1997. 223-225. o.

⁴⁰ Benedek Ferenc: Pénztulajdon és kondíció a római jogban. In: Jogtörténeti Tanulmányok 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Pécs 1968. 254. o.

⁴¹ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 240. o.

⁴² De Martino: i.m. 378. o.

⁴³ De Martino: i.m. 167-176. o.

⁴⁴ Andreau: i.m. 41. o.

⁴⁵ Andreau: i.m. 31. o.

A különböző, napjainkban is ismert fejlett banki formák és jogi szabályozottságuk hiánya miatt egy bank sem tudta igazán betölteni funkcióját. A „bankok” nem kínáltak sem értékpapírokat, sem befektetési vagy vállalkozás-finanszírozási lehetőségeket.

Azt láthatjuk, hogy az ókori Róma bankjai főként pénzkölcsön nyújtásával foglalkoztak, és nem a pénz betét formájában történő felhalmozásával.

A principátus korában a városok egyik gazdag rétegét képezték a késő köztársasági korban felszabadított rabszolgák, családjaik, utódjaik, akiknek bevétele főleg bankügyletekből és kereskedelemről származott.⁴⁶ A pénzgazdálkodás elterjedésével megjelentek az uzsoraügyletek is, amelyeket leginkább a *plebs*-nek azok a tagjai bonyolítottak, akik nagyobb vagyonnal rendelkeztek, de azt nem földbirtokokba, hanem városi ingóba és ingatlanba fektették, ügyleteik könnyebb leplezhetősége érdekében pedig kimaradtak a közéletből. E társadalmi rétegből alakult ki a későbbi lovagrend.⁴⁷

Az egyéni hitelezők megjelenésével kialakult a *receptum argentarii* intézménye, amely a bankár ígérését jelentette egy harmadik személynek arra, hogy ügyfelei tartozását ő fogja megfizetni. Így a bankár adóssá vált a harmadik személlyel szemben, s a teljesítést az ügyfele nála vezetett folyószámlájáról eszközölte, amelyet akkor is teljesítenie kellett, ha a folyószámlán nem állt rendelkezésre elég fedezet. Ebben az esetben a bankár az ügyfelét a hiány értékéig a későbbiekben perelhetette.⁴⁸ *Receptummal* ugyanakkor érvénytelen, nem létező követeléseket is perelni lehetett, ezért Iustinianus megszüntette a jogintézményt, s helyette *constitutum debiti alieni* adott, vagyis ezentúl az *argentariusok* csak *constitutum* alapján tehettek fizetési ígérteket.⁴⁹

Az emberek többsége fogyasztásai fedezése végett folyamodott már a római korban is kölcsönért, amihez lényegében a mai modern bankkártya elődjét használták, ezek voltak a *faeneratores*, a kiskereskedelmet űző hitelezők által kibocsátott eszközök, melyre általában a kamatmaximum feletti tartozások értékét terhelték rá.⁵⁰

Hitelezni nagyban is lehetett. A császári provinciáknak jellemzően az évi termés 10%-át kellett adóként befizetniük, s ezen kívül még a fejadót is lerótták. A helytartók vagy adóbérlő társaságok jóval többet szedtek be, mint amit a birodalomnak felé teljesíteniük kellett, így a túladóztatott tartományok települései fizetéképtelenné váltak, s az előbb említett római lovagrend tagjaitól vehettek fel kölcsönt, amely a 48%-os kamataival jelentősen

⁴⁶ Alföldy Géza: Római társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2000². 129-130. o.

⁴⁷ Ferenczy – Maróti – Hahn: i.m. 99-100. o.

⁴⁸ Benedek – Pókecz: i.m. 290-291. o.

⁴⁹ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 236. o.

⁵⁰ Philip Johannes Thomas: A strategem to avoid the limit on interest. *Journal of Contemporary Roman-Dutch Law* 75. 2012. 97. o.

meghaladta a kamattörvényekben foglalt mértékeket. Nem csoda hát, hogy a lovagrend egyre vagyonosabb réteggé nőtte ki magát. Ügyködésük viszont akadályozta a helytartókat és az adóbérlőket az elkövetkező évek adóinak beszedésében, mivel a végletekig eladósodott provinciák már nem bírták a pénzügyi terhelést. Ez összetűzésekhez vezetett, amely miatt Róma kénytelen volt katonai egységeket kiállítani, ami még tovább rontotta a kincstár anyagi helyzetét. Lassan ez is hozzájárult, hogy a provinciák adósságspirálba keveredjenek, és többé ne kerüljenek ki onnan. Hiába állítottak fel vizsgálóbizottságokat (*lex Calpurnia*), hiszen azokban is jórészt lovagrendbeliek ültek, így a helyzet menthetetlennek bizonyult.⁵¹

II. Az általános kamatmaximum túllépését engedő ügyletek

1. A tengeri kölcsön (*foenus nauticum*, másként *pecunia traiectica*)

D. 22, 2, 1 (Modestinus 10 pandectarum):

„*Traiectica ea pecunia est quae trans mare vehitur: ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiectica. sed videndum, an merces ex ea pecunia comparatae in ea causa habentur? et interest, utrum etiam ipsae periculo creditoris navigent: tunc enim traiectica pecunia fit.*”

„Tengeri kölcsönnek nevezzük azt a pénzt, amit a tengeren át szállítanak; mivel ha ugyanott használják fel, nem jöhet szóba *traiectica*. Ugyanakkor vizsgálendő, hogy az ebből a pénzből vásárolt áru, ehhez számít-e? Ha az is a hitelező veszélyére hajózik, akkor *traiectica pecunia* lesz.

Előfordult, hogy a római jog – főleg a hajózási jog terén – a görög jogból vett át intézményeket – így a *lex Rhodiát* és a tengeri kölcsönt is. Utóbbi híres volt a törvényes maximum felett kikötött kamatairól, amelynek indoka a tengeren túli hajózásban rejlő nagyfokú kockázatban keresendő. A hitelező azzal a megegyezéssel nyújt kölcsönt hajószállítmányra, hogy csak abban az esetben követelheti annak visszatérítését⁵² magas kamatokkal együtt, ha a hajó befut a rendeltetés szerinti kikötőbe, azaz a szállítmány sem egészben,

⁵¹ Ferenczy – Maróti – Hahn: i.m. 339. o.

⁵² A D. 22, 2, 3 értelmében a hitelező viseli a veszélyt attól a naptól kezdve, amikor a hajó kifutásának pontos idejében megállapodtak. „In nautica pecunia ex eo die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat.” Vélhetően ez csak a posztklasszikus és a iustinianusi kortól kezdve igaz, mivel akkortól beszélünk a hitelező kockázatviselése mellett nyújtott tengeri kölcsönről, előtte a hitelező *accidentaliter negotii* viselte a kockázatot, annak kikötésére külön *stipulatiot* kellett alkalmazni. L. Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 190. o.

sem részben nem semmisül meg *vis maior* folytán.⁵³ A hajósnak előre szüksége volt bizonyos összegre, hogy a tengeren túl az árut megvásárolhassa, majd visszatérte után értékesíthesse. Ha a hajós jól gazdálkodott, az eladásra szánt áruk vételárába beépítette a hitelezőnek kifizetett (nem csak kölcsön, hanem) kamat mértékét, és még erre a saját hasznát is rátette, hogy jövedelmező legyen a befektetése. *Bessenyő* három eshetőséget különböztet meg: amikor a kölcsönt import céljából kapja a hajós, vagyis az előbb leírt lehetőség; exportra létesül a kölcsön, vagyis indulás előtt vásárol árut az összegből, amelyet a célkikötőben értékesít, s ott törleszti kölcsönét; harmadikként pedig a hajóút technikai finanszírozására (legénység, felszerelés stb.) vehetett fel kölcsönt a hajós, melyet a sikeres kereskedelmi út végére érve megtérített. A hitelezővel kötött megállapodásban rögzítették, hogy a kölcsönt odaútra, vagy oda-vissza utazásra nyújtják, illetve az oda-vissza út esetében az export-import kombinálódhatott.⁵⁴ A hitelező oldaláról a magas szintű kockázatvállalásért cserébe busás megtérülési lehetőséget, míg a hajós szemszögéből a hajóúttal kapcsolatban felmerülő beruházások pénzügyi feltételeit biztosítja a jogügylet.⁵⁵ Amennyiben a hajó megérkezik a célkikötőbe, a szerződési feltétel bekövetkezik, érvényesíthetővé válik a hitelező követelése, méghozzá visszamenőleg, a kölcsön tényleges folyósításának pontjától (*ex tunc*). A feltétel bekövetkeztével a szerződés járulékos tényezői, a kamatok is követelhetőek.⁵⁶

A tengeri kölcsön különböző elnevezései mögött éles logikát fedezhetünk fel: először is a *foenus* kifejezés magát a tengeri kölcsönt jelenti, s kamatait pedig az *usurae* szóval jelölik, mivel gyakran a kamatmaximumot meghaladó értékeket vett fel. A *pecunia traiectica* tágabb értelemben a tengeri útra vitt pénzt vagy az azon vásárolt árut jelenti,⁵⁷ míg szűkebb értelemben – ami megegyezik a *foenus nauticum* (tengeri kamat) lényegével – annyit tesz, hogy a hitelező saját kockázatra, magas kamatokkal kölcsönt nyújt. Ez egyezik meg az általános értelemben vett tengeri kölcsön fogalmával. Vagyis tengeri

⁵³ Bessenyő: Római magánjog... 362. o. Ugyanígy, a már említett *Lex Rhodia* esetében, ha a szállított áru *vis maior* vagy kalóztámadás folytán meg.

⁵⁴ Bessenyő András: Értelmezési problémák a tengeri kölcsönrel kapcsolatban. In: Tudományos Dialóg Jogtörténeti Különszám. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2000. 17-18. o.

⁵⁵ Bessenyő: Római magánjog... 17. o.

⁵⁶ Bessenyő: Római magánjog... 20. o. (A hajós esetleg stipulációban is kötelezhette magát *poena* megfizetésére, ha nem teljesítene határidőben. Ilyenkor eshetőleges, késedelmi kamatként tekinthetünk a *poenára*, melynek mérte viszont kamattörvényi szabályozás alá esett.)

⁵⁷ Földi András: A biztosítási szerződés előképei a római jogban. *Jogtudományi Közlöny*, 1990. 45. sz. 215. o. (D. 22, 2, 1); 222. o.: A készpénzszállítás akár a tengeren túlra történő banki átutalást is kiválthatta.

kölcsön alatt a *pecunia traiecticia* és a *foenus nauticum* együttes megfizetését értjük.⁵⁸

Kérdéses volt, hogy a tengeri kölcsön vajon minek minősül: vajon egy átvételi elismervény a rakományról vagy ténylegesen tengeri kölcsön? Esetleg egy fiktív biztosítási szerződés jellegű kölcsön vagy az áru értékére történő becsüs megállapodás.⁵⁹

D. 19, 2, 15, 6 (Ulpianus 32 ad edictum):

„*Item cum quidam nave amissa vecturam, quam pro mutua acceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Augusto non immerito procuratorem Caesaris ab eo vecturam repetere, cum munere vehendi functus non sit: quod in omnibus personis similiter observandum est.*”

„Ha a hajóstól a hajó elsüllyedése esetén a kölcsönként átvett fuvardíjat visszakövetelik, azt a *rescriptumot* adta Caracalla, hogy a *procurator* Caesaris azt jogosan követeli, mivel a hajós a szállítási kötelezettségét nem teljesítette (és mindenkire ez a megállapítás az irányadó).”

Ahogy a forrásból világosan kitűnik, ebben az esetben a fuvardíjat is kölcsönként fizették, amely összeg a hajó elsüllyedése miatt visszajár, mivel bár a hajóbérlő viseli a szállított áruk megsemmisülésének veszélyét, a fuvardíj kockázata a hajóst terheli, így ha nem teljesít, az összeget meg kell térítenie. Gazdaságilag tehát úgy alakult, hogy a kölcsön a szállítási szerződés részévé vált,⁶⁰ így ebből a szempontból a hajós oldaláról nézve fontosnak tartom a kölcsön külön kikötését, mert akkor ténylegesen tengeri kölcsönről beszélhetünk, amelynek lényege éppen az, hogy a hajó és a rakomány megsemmisülése esetén azt ne kelljen visszafizetni, azaz mintegy kártalanítás funkciót töltött be. *Bessenyő* viszont a többi romanistával ellentétben arra a tetszetős következtetésre jutott, hogy értelmetlen a veszélyviselésről vitázni, ugyanis a szerződő felek általában ki sem tértek a hitelezőt érintő veszélyviselési kérdésekre, a kamatfizetést tartották szem előtt. A kölcsön három formája fordulhat elő: a kamatmentes és az általános kölcsön, amely esetekben a hitelező veszélyviselése kizárt,⁶¹ illetve a tengeri

⁵⁸ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 191. o.

⁵⁹ Jakab Éva: *Vectura pro mutua: Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D.19, 2, 15, 6, SZ 117. Szeged 2000.* 271. o.

⁶⁰ Jakab: i.m. 272. o.

⁶¹ Általános pénzkölcsön esetén a hitelező veszélyviselése kizárt, mivel az adóst a pénz tekintetében generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli, akárcsak más helyettesíthető dolgok esetében. De ha pénzről beszélünk egy halmozott stipulatio jön létre átadásakor, amivel a kötelezett azonnal szabadul, a jogosult pedig azonnal tulajdont szerez a pénzértmék összességé felett. (A pénznél az összesség és az egyes darabok önálló jogi minőségben értékelendők). L. Erdődy János: A pénz természete a római jogban. *Jogtörténeti Szemle* 2005. 1. sz. 22-25. o.

kölcsön, amellyel nyilván együtt jár a hitelező veszélyviselése, azt hallgatólagosan kötik ki. A veszélyviselés itt a kamat megállapításának függvénye: a kamatot magasan kell kikötni, ahhoz hogy tengeri kölcsönről beszélhessünk, melynek a kamat járulékos tartalmi elemévé vált, enélkül csak általános kölcsönről lenne szó. Mindebből következik, hogy a hitelező a hajó pusztulása esetén is követelhetné a kölcsönösszeget, kamatait viszont csak külön keresettel, amennyiben azokat *stipulatio*val kikötötték.⁶²

Visky szerint a tengeri kölcsön rejtett biztosítási szerződésnek minősül: a kölcsönadó azért hajlandó hatalmas összegeket kifizetni a hajósnak, mert tudja, hogy azokat a hajó beérkezése esetén korlátlan kamatokkal együtt követelheti vissza. Persze magas tőkehasználati díjat csak indokolt esetben lehetett kikötni, például ha tudható, hogy az adott útvonalon kalózok portyáznak, vagy viharos időszakban zajlik a szállítás. Azonban a hajó vagy annak rakománya egészben vagy részben megsemmisült, és nem jutott el a célkikötőbe, akkor a kifizetett összeget a hajós egyfajta vagyonszolgáltatásként megtarthatta. Fontos megjegyezni, hogy csak a hajózással összefüggő kár bekövetkezése esetén marad a pénz a hajósnál, tehát ha figyelmetlenség miatt tűz üt ki a fedélzeten, és ezért nem teljesít, akkor a kölcsönösszeg (a kamatokkal együtt) visszajár a hitelezőnek.⁶³ A jogintézményt Földi szerint szintén a biztosítási szerződés előképének tekinthetjük, mivel a kamat biztosítási díjnak, a kölcsönösszeg pedig kár esetén előre megfizetett kártalanításnak tekinthető, ráadásul a biztosítási idő és a biztosítási esemény is meghatározott.⁶⁴

Bessenýó pont az előre megfizettség miatt nem ért egyet a biztosítási szerződési mivolttal. Indoklása értelmében biztosítás esetén „a biztosított a biztosítási esemény bekövetkezése után kapja meg a biztosítási összeget.” A *pecunia traiectica*-nál épp ellenkezőleg, a hajós, vagyis a biztosított már előre kézhez kapja az adott összeget. Ráadásul biztosítás esetén a biztosított események köre előre meghatározott, míg a tengeri kölcsönnél nem. Továbbá a kölcsönösszeg nem azonosítható a kártérítési összeggel, valamint a kamatok sem a biztosítási díjjal.⁶⁵ A fentiekből levonható tehát az a következtetés, hogy a tengeri kölcsön csupán egy nagyobb kockázattal járó tőkebefektetés, amely után jóval magasabb kamat is szedhető.⁶⁶ Így amíg Iustinianus nem határozta meg 12%-ban a tengeri kölcsön kamatmaximumát, jelentős

⁶² Bessenýó: Értelmezési problémák... 19. o.

⁶³ Visky Károly: Das Seedarlehen. RIDA 16. 1969. 391-392. o.

⁶⁴ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 211. o.: A kiemelkedően nagymértékű hitelezői kockázatra tekintettel általában megsabták, hogy milyen időszakban és mely útvonalon haladhatott a hajós, aki amennyiben ettől eltért, szerződést szegett, és ezzel a vis maior kockázatát is magára vállalta. L. Molnár – Jakab: i.m. 292. o.

⁶⁵ Bessenýó: Értelmezési problémák... 21. o.

⁶⁶ Bessenýó: Római magánjog. 362-363. o.

mértékű, legális kamat kikötésére nyílt lehetőség. Összességében megállapíthatjuk, hogy a tengeri kölcsön egyértelműen kereskedelmi ügylet, feltűnik benne a kereskedelmi célú hitel nyújtása, továbbá tőkebefektetési formaként is értelmezhető. Kiterjedt szabályozásából arra következtethetünk, hogy a *mutuum*-tól független, kereskedelmi jogi jogintézménnyé nőtte ki magát.⁶⁷

2. A sportolóknak nyújtott kölcsön

A kölcsönnek ezt az esetét azért szükséges tárgyalni, mert itt is megjelenik az általános mértéken felüli kamat, amelyet a nagyobb kockázat indokol, akárcsak a tengeri kölcsönnél. Előfordult ugyanis, hogy sportolóknak nyújtottak kölcsönt, biztosítva ezzel minden lehetőséget a tőkéletes felkészüléshez, egy nagyobb versenyen való eredményes szerepléshez. Csak abban az esetben kellett a versenyzőnek a kölcsönt visszafizetnie, ha győzelmet aratott. A kölcsönadó a megszokottól eltérő, magasabb kockázatot vállalt, mivel a versenyző nem feltétlenül került ki győztesen a megmérettetésből, ezért nagyobb kamatot is szedett, akár a megengedett mértéken felülit; bár ezt némileg megnehezíthette, hogy általában nem alkalmaztak *stipulatiót* a kamatok kikötésekor, így azok kikényszerítése akadályba ütközhetett.⁶⁸

Összességében mind a tengeri kölcsön, mind a sportolóknak nyújtott kölcsön esetében megállapíthatjuk – bár legális jogintézmények –, a segítségükkel kamatmaximumot jóval meghaladó mértékű kamatokat szedhettek, amelyek uzsorás jelleget ölthettek, így alkalmasnak bizonyultak a kamattörvények megszegésére.

Az általános kamatmaximum túllépését engedő ügyletek után a következőkben a vizsgálat tárgyát már a törvényi tilalomba ütköző megoldások képzik, melyek alkalmazása szintén széles körben elterjedt volt az ókori Rómában.

III. A kamatmaximum kijátszására szolgáló ügyletek

1. A *contractus mohatrae*

A *contractus mohatrae* a *mutuum* egyik fajtájának tekinthető, amelynél készpénz helyett egy dolgot ad át a hitelező az adósnak azzal, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. A jogintézménnyel kapcsolatban szükséges kitérnünk a nem valódi és a valódi

⁶⁷ Földi: Kereskedelmi jogintézmények... 209-210. o.

⁶⁸ Zimmermann: i.m. 186-187. o.

contractus mohatrae esetére is, amelyek közül az utóbbi számított illegális uzsorásügyletnek.

Ha a fogalmak jelentését vizsgáljuk, *Bessenýő András: Római magánjog* című tankönyvében – ellentétben a hazai tankönyvirodalommal – azt találjuk, hogy a szerző a D. 12, 1, 11 princípiumában leírt esetre alkalmazza a valódi jelzót. Elképzelése talán azon alapul, hogy az arab eredetű szó, a *mohatrae* (muhatara) veszélyt jelent, így az általa valódinak értékelt esetben ténylegesen beszélhetünk veszélyviselésről, veszélyátszállásról, mivel a kölcsön keretén belül valós tulajdon-átruházás is történik a dolog átadásával együtt, melytől kezdve a veszélyt a kölcsönvevő viseli. Ebből viszont levonható az a következtetés – bár szerző nem említi –, hogy a jogintézmény másik értelmezése, tehát a rejtett uzsorás szerződés keretében viszont magának a dolognak az átadása általában meg sem történt, csak lejátszódott a két adásvételi szerződés a kamatok kikényszerítése céljából, azaz veszélyviselésről itt szó sincs, így *Bessenýő* érvelése logikusnak tűnik.

A továbbiakban a tankönyvirodalomban elterjedt általános elnevezéseket fogom követni, miszerint a D. 12, 1, 11 pr. a nem valódi *contractus mohatrae*-t írja le,⁶⁹ ugyanis ez a fragmentum nem uzsorás ügyletet ír le, viszont a XIV. században elterjedt *contractus mohatrae* elnevezés alatt a középkorban már egyértelműen az uzsorás szerződést értették,⁷⁰ amelyet a tankönyvirodalom valódi *contractus mohatrae*-ként tart számon.

1.1. A nem valódi *contractus mohatrae*

Mint azt már a fentiekben láhattuk, *mutuum* létrejöhet elhasználhatatlan dolog feletti tulajdon átruházásával is. Ez történik a következő esetben:

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

<p>„<i>Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis utereris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam.</i>”</p>	<p>„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálat vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött.”</p>
---	---

A kölcsönadó – mivel készpénzt nem tud, ezért – egy tárgyat juttat a kölcsönért folyamodónak azzal, hogy a másik azt értékesítse, s a kölcsönt a vételár összegére értelmezze. A későbbiekben az adósnak tehát nem azt a dolgot, hanem a vételárnak megfelelő összeget kell majd visszaszolgáltatnia. A középkorban a kölcsönnyújtásnak ezt a típusát nevezik nem valódi

⁶⁹ Bessenýő: Római magánjog. 361. o.

⁷⁰ Fernand Braudel: The wheels of commerce. In: Civilization & Capitalism 15th-18th century. Los Angeles 1992. 556. o.

contractus mohatrae-nak. Lényegesnek tartom kiemelni, hogy kölcsönről csak az adásvétel megtörténte után beszélhetünk,⁷¹ ennek pedig a veszélyviselés szempontjából van nagy jelentősége, melyre tekintettel a dolgozatban külön fejezetet szentelek a téma tárgyalásának.⁷²

Max Kaser a D. 12, 1, 11 pr.-hez hasonló *Digesta* részletet is a vizsgálódás tárgyává tesz, amelyben *Iulianus* nem ismeri el a kölcsön létrejöttét.

D. 17, 1, 34 pr. (*Africanus* 8 quaestionum):

„Qui negotia Lucii Titii procurabat, is, cum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistulam ad eum emisit, qua significaret certam summam ex administratione apud se esse eamque creditam sibi se debiturum cum usuris semissibus: quaesitum est, an ex ea causa credita pecunia peti possit et an usurae peti possint. respondit non esse creditam: alioquin dicendum ex omni contractu nuda pactione pecuniam creditam fieri posse. nec huic simile esse, quod, si pecuniam apud te depositam convenerit ut creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt: item quod, si a debitore meo iussero te accipere pecuniam, credita fiat, id enim benigne receptum est. his argumentum esse eum, qui, cum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedisset, nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum: et tamen pecuniam ex argento redactam periculo eius fore, qui accepisset argentum. et in proposito igitur dicendum actione

Titius ügyvivője, Lucius, miután Titius adósától pénzt hajtott be, levelet írt Titiusnak, hogy az ügyintézői tevékenységből származó bizonyos összeg erejéig adósnak tekinti magát [és itt nem abban az értelemben, hogy az összeget majd át kell adnia megbízójának], 6%-os kamatlábbal. Tehát Lucius pénzkölcsönt szeretne eszközölni, törvényesen megengedett kamatmérték maximumával. A kérdéshez tartozik az is, hogy Titius ezen tényállás alapján perelhet-e „hitelezett pénzösszeg” címen és perrel követelheti-e a kamatokat? *Iulianus* azt válaszolja, hogy ez nem kölcsön, bár Lucius azt szeretett volna létesíteni, hiszen ha kölcsön lenne, akkor az azt jelentené, hogy minden szerződésből csupán megegyezés útján kölcsön válhat.

⁷¹ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

⁷² Az egyszerű kölcsönt és a *contractus mohatrae*-t összehasonlítva azt a megállapítást tehetjük, hogy a kölcsön *stricti iuris* jellegéből adódóan nincs szó szubjektív felelősségről, a hitelező csak követel, az adós pedig, mivel tulajdonba adás történt, és generikusan felel, ezért ez a kijelentés még *vis maior* esetén is helytálló. Szintén a *stricti iuris* jellegből következik, hogy késedelem esetén szóba se jöhet késedelmi kamat, ha csak azt stipulációval ki nem kötötték.

mandati obligatum fore procuratorem, ut, quamvis ipsius periculo nummi fierent, tamen usuras, de quibus convenerit, praestare debeat.”

A fenti jogesetben a felek közötti megegyezés is vitatható, mert Lucius pusztá kijelentést tesz, Titius pedig nem adja beleegyezését, hacsak hallgatólagosan nem.⁷³ A kamatokat pedig csak abban az esetben követelhetné, ha azt külön *stipulatio*ban vagy adóslevélben kikötötték volna. Diocletianus viszont azon a véleményen van, hogy ha a *creditor* és a *debitor* között a dologátadás megtörtént, s megegyeztek a tárgy becsült értékében, akkor már az adásvétel nélkül is, önmagában a megegyezéssel létrejött a kölcsön, és a *debitor* a becsült érték erejéig kötelezett, attól függetlenül, hogy használta, eladta-e az adott dolgot vagy sem.

Codex Iustinianus 4. 2. 8 (Imperatores Diocletianus, Maximianus):

*„Si pro mutua pecunia, quam a creditore poscebas, argentum vel iumenta vel alias species utriusque consensu aestimatas accepisti, dato auro pignori, licet ultra unam centesimam usuras stipulanti spondesti, tamen sors, quae aestimatione partium placito definita est, et usurarum titulo legitima tantum recte petitur. nec quicquam tibi prodesse potest, quod minoris esse pretii pignus quod dedisti proponis, quominus huius quantitatis solutioni pareas. * diocl. et maxim. aa. et cc. proculo. * <a 293 s. xvii k. ian. aa. cons.>”*

„Ha a hitelezőtől kért készpénz kölcsön helyett te ezüst ingóságokat, lovakat vagy másfajta dolgokat kaptál, amelyek árát a hitelezővel *consensus* alatt felbecsültétek, és te cserébe arany ingóságokat elzálogosítottál, utána, habár több mint havi 1%-os kamatra tettél ígéretet *stipulatio*val, csak a becslésben megállapított tőkét és a törvényesen szedhető kamatokat kell megfizetned. Viszont attól még, hogy te kisebb értékben kapod vissza azt, amit zálogba adtál, az nem ment fel az alól, hogy te a becsült értéket és ne kevesebbet fizess meg.”

⁷³ Max Kaser: Die Verteilung der Gefahr beim sogenannten contractus mohatrae. In: Antonio Guarino – Luigi Labruna (eds.): Synteleia Vincenzo Arancio-Ruiz I. Napoli 1964. 74-82. o. Az eset pedig még véletlenül sem tévesztendő össze azzal, amikor a depositariusnál letétbe helyezett pénzüsszegben a felek megegyeznek, hogy azt a depositarius megtartja és a továbbiakban kölcsönként tekintenek rá. Ugyanis itt a pénzürmék a letévő tulajdonában vannak, s a megállapodással mennek át a letéteményes tulajdonába, kihagyva azt a mozzanatot, hogy a letévő felveszi a pénzt, majd kölcsönt alkalmazva azonnal vissza is adja. Viszont ha összevetjük a D. 17, 1, 34 pr.-t a D. 19, 5, 19 pr.-val, akkor megláthatjuk, hogy itt a szóban forgó dolgot nem vásárolták meg, vagy a vételárat nem fizették ki, de a lecsupaszított kölcsön megfizetése végbement.

Megállapíthatjuk, hogy a nem valódi *contractus mohatrae* esetén – szemben a valódi *contractus mohatrae*-val – hiányzik a pénz vagy más helyettesíthető dolog leszámolásának mozzanata.⁷⁴

1.1.1. Peresíthetőség a nem valódi *contractus mohatrae*-nál

Mivel a nem valódi *contractus mohatrae*-t a kölcsön egyik fajtájának tekinthetjük, így a kölcsönszerződésre vonatkozó szabályok az irányadók a peresíthetőség kérdésében; és tekintettel arra, hogy a visszatérítési kötelezettség a kölcsönbe adott tárgy továbbértékesítéséből származó vételáron alapul, a pénzkölcsön szabályait kell alkalmazni. Az adósnak ugyanannyit kell visszatérítenie a hitelező részére, mint amennyit kölcsön kapott, a kamatok szedésére pedig külön *stipulatio* kikötésére szükség van:

D. 12, 1, 11, 1 (Ulpianus 26 ad edictum):

„*Si tibi dedero decem sic, ut novem debeas, Proculus ait, et recte, non amplius te ipso iure debere quam novem. sed si dedero, ut undecim debeas, putat Proculus amplius quam decem condici non posse.*”

„Ha azzal a feltétellel adtam neked tízet, hogy kilencet kell visszafizetned, Proculus helyesen mondja, hogy *ipso iure* csak kilencel tartozol és nem többel. De ha tízet azzal a kikötéssel adtam neked, hogy tizenegyet fizess meg, akkor Proculus szerint a *condictio*val nem lehet tíznél többet visszakövetelni.”

Pénzkölcsön esetén a kölcsönadó rendelkezésére a *condictio certae creditae pecuniae* áll. Magát a kölcsönadás tényét a hitelező köteles igazolni; hiszen amit a perben valaki állít – jelen esetben a tartozás fennállását –, azt igazolnia is kell. A könnyebb bizonyítás érdekében célszerűnek mutatkozott az adóslevél (*chirographum*) kiállítás, azonban komoly gond adódhat abból, ha ezt az adós még a hitel folyósítása előtt jóhiszeműen kiállította, és megperlik vele. Ennek elkerülésére a törvény 5 – Justinianusnál 2 – évig *exceptio non numeratae pecuniae* ad az adósnak, amellyel arra hivatkozhat, hogy a hitelezője még nem folyósított, továbbá rendelkezésére áll a *querela non numeratae pecuniae*, amely az adóslevél érvénytelenítését célozza. Hasonló a helyzet abban az esetben is, amikor a hitelező előbb adja ki a nyugtát, mint ahogy az adós a kölcsönt visszatérítené.⁷⁵

Amennyiben a hitelező teljesítési haladékot ad adósának formátlan megállapodás keretein belül, az az adóst csak kifogás érvényesítésére jogosítja fel, ha a hitelező a lejáratú idő előtt megperli. Ha azonban az adós a haladék kikötése alkalmával újabb tartozáselismerést (*constitutum debiti*)

⁷⁴ Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Szeged 2012⁶. 291. o.

⁷⁵ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve – Intitúciók. Tankönyvkiadó, Budapest 1963⁴. 200-201. o.

tesz, akkor ez alapján a hitelezőnek a már meglévő kereset mellett újabb, az *actio de pecunia constitua* áll rendelkezésére a tartozáselismerés okán, ráadásul az egyik kereset megindítása nem zárja ki a másikat, csakis a tartozás törlesztésének van ilyen joghatása. Ha más személy tartozását ismerik el, akkor annak érdekében jön létre az elismerő kötelezettsége. Ez a kezesség egyik esete, a *constitutum debiti alieni*.⁷⁶ Kezességnek minősíthető még a *receptum argentarii* is (a *constitutum debiti alieni* elődje), amikor az adós egy bankárnál folyószámlával rendelkezik, aki az ügyfele fizetési kötelezettsége helyett teljesítést ígér. Főleg a valódi *contractus mohatrae* körében merülhet fel veszélyes kérdésként, ugyanis a kezesnek nagymértékű kamatok megfizetésével kell számolnia. Éppen ezért készfizető kezességet vállalni hatalmas finansziális kockázatnak minősül. Előfordulhat, hogy a hitelező és adósa kötbér kikötésében állapodnak meg, amit az adós ígér a hitelezőnek arra az esetre, ha kötelezettségét nem vagy nem kielégítően teljesíti.

A nem kielégítő teljesítés leggyakoribb esete az adóskésedelem (*mora debitoris*). Hasonlóan a tartozáselismerésre alapított keresethez, a kötbérre irányuló kereset az alapkeresettel együtt indítható.⁷⁷ A *contractus mohatrae* vonatkozásában elsősorban a *mora debitoris* vizsgálendő: csak akkor indítható kereset, ha a követelés peresíthetőségén és fennállásán kívül teljesül még egy tényező, az *interpellatio*, azaz a hitelező teljesítési felszólítást intézett az adóshoz, sikertelenül. A kereset az eredeti összegén kívül az elmaradt hasznok és a késedelmi kamatok megtérítésére szolgált. *Mora creditoris* alatt azt értjük, amikor az adós teljesítene a hitelezőnek, de az egyszerűen nem fogadja el a teljesítést, vagy késlelteti azt. Ilyenkor az adós felelőssége a *dolus* és a vele egy tekintet alá eső *culpa lata* mértékére csökken. Ha a hitelező hibájából elhúzódó teljesítés miatt az adósnak kára keletkezik, azt a hitelező köteles megtéríteni, továbbá elfogadni a teljesítést, csak így szűnik meg a hitelezői késedelem.⁷⁸

1.1.2. Veszélyviselés a (nem valódi) *contractus mohatrae*-nál

A *mohatrae* arab eredetű szó (muhatara), veszélyt jelent. Kaser viszont már a *contractus mohatrae*-ra értelmezve azt mondja, hogy régebbi források szerint a *mohatrae* kamatmaximum kijátszására irányuló adásvételi szerződéseket jelöl, azonnali viszont-adásvétellel, még hozzá alacsonyabb áron.⁷⁹ Ez a megállapítás inkább a valódi *contractus mohatrae*-nál lesz helytálló. A nem valódi *contractus mohatrae* esetében valóban beszélhetünk

⁷⁶ Bessenyő: Római magánjog. 363. o.

⁷⁷ Benedek – Pókecz: i.m. 255-256. o.

⁷⁸ Szász-Schwarz Gusztáv: A római jog institúciói. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1914. 171-172. o.

⁷⁹ Kaser: i.m. 75. o.

veszélyátszállásról, mivel a kölcsön keretén belül tényleges tulajdon-átruházás is történik a dolog átadásával, amelytől kezdve a veszélyt a kölcsönvevő viseli.

D. 12, 1, 11 pr. (Ulpianus 26 ad edictum):

„*Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis uteris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. quod si lancem vel massam sine tua culpa perdidideris prius quam venderes, utrum mihi an tibi perierit, quaestionis est. mihi videtur Nervae distinctio verissima existimantis multum interesse, venalem habui hanc lancem vel massam nec ne, ut, si venalem habui, mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui proposito hoc ut venderem, sed haec causa fuit vendendi, ut tu uteris, tibi eam perisse, et maxime si sine usuris credidi.*”

„Kérted, hogy pénzt kölcsönözzek neked, de mivel nem volt készpénzem, egy tálát vagy aranyrögöt adtam neked, hogy azt add el és az árát használd fel. Ha eladtad, a kölcsönszerződés létrejött. De ha az aranyrög vagy a tál a te hibádon kívül, az adásvétel előtt megsemmisült, kérdésként merül fel, hogy ki viselje a kárt, te vagy én. Úgy vélem, hogy Nerva döntése a helyes, miszerint attól függ, hogy én valójában el akartam-e adni az aranyrögöt vagy a tálát, vagy sem. Ha szándékomban állt az értékesítés, akkor nekem kell a veszélyt viselni, mintha valaki másnak adtam volna át eladásra; de ha nem akartam eladni és csak azt akartam elérni, hogy te a befolyt összeget felhasználhasd, akkor te viseled a veszélyt, főleg, ha kamatok nélkül hiteleztem [baráti kölcsönnyújtás].

Ez a forrás szolgál kiindulópontként a veszélyviselés kérdésében a *contractus mohatrae* esetén. A hitelező pénz híján egy tárgyat juttatott az adósnak, hogy az értékesítse azt, és a befolyt vételárat kölcsönként használja fel. Az adásvétel mozzanatával a kölcsön létrejön. Azonban ha a dolog még az eladás előtt, az adós önhibáján kívüli okból megsemmisül, jogosan merül fel a kérdés, hogy ki viselje a dolog pusztulásának veszélyét. Nerva elegáns döntése értelmében minden a hitelező szándékától függ: tehát, hogy el akartam-e adni a dolgot vagy sem. Amennyiben eredetileg is az értékesítés volt a célja, csak az adóst bízta meg az eladással, akkor a dolog tulajdonosaként ő viseli a kárt (*casum sentit dominus*). Ha viszont (ami valószínűbb) nem az értékesítés volt az eredeti cél, és a juttatás csak azért történt, hogy a másik a dolgot eladva pénzhez jusson – vagyis kölcsön szerződés jött létre –, akkor az adós viseli a pusztulás veszélyét, és generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli.

Nerva döntését azzal indokolhatjuk, hogy a klasszikus kort követően a kárviselés a kölcsönvevőre nehezedik, a kölcsön – amely az adásvételtől függetlenül létrejött – értelmében a dolog az ő tulajdonában van, úgy fekteti be, ahogy azt a legjobbnak látja, csupán ugyanolyan minőségű és mennyiségű dolog visszaszolgáltatására köteles a kölcsönadó felé. Másfelől a későklasszikus jog elvárásai szerint, amíg az *emptio-venditio* nem perfektuálódik, addig a kárveszélyt a kölcsönadó viseli, s csak az adásvétel minden joghatásának beálltával veszíti el tulajdonjogát (*casum sentit dominus elve*). Ha mindezt végiggondoljuk, felismerjük, hogy nem lenne elfogadható a veszélyviselés kölcsönadóra történő háritása. Ezért hozta Nerva azt a döntést, hogy a veszélyviselés alanyát a kölcsönadó szándékai határozzák meg, különben a kölcsönvevő csak az *emptio-venditio*ból befolyt vételárért lenne felelős.⁸⁰

Koschaker vitatja⁸¹ a D. 12, 1, 11 pr.-ben említett veszélyviselési megkülönböztetést. Amíg a szóban forgó szerződést kölcsönként elismerjük, a veszélyt a kölcsönvevő kénytelen viselni. A későklasszikusok szerint viszont a kölcsönadót terheli a kárveszély a pénzkölcsön ügyleteknél. Csak a nem kamatozó baráti kölcsönök esetén viseli a kölcsönvevő a kockázatot, mert a *bona fides* megkívánja, hogy a jó szándékú hitelezőről levegyük e terhet.

Kaser végül azt a következtetést vonja le, hogy Nerva helyes döntést hozott: első esetben, mikor a kölcsönadó eladásra szánja a dolgot, az adásvétel létrejöttéig a kölcsönadó viseli a veszélyt: „*mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam*” (azaz mintha nem is kölcsön céljából, hanem megbízási szerződés keretében harmadik félnek történő eladásra szánná a dolgot a „kölcsönadó”).

Ha a hitelező azért adja át a dolgot, hogy az adós azt értékesítse, és a vételárat kölcsönként használja fel, a kölcsön csak az adásvétel megkötésével jön létre, amikor már a vevő a vételárat megfizette.⁸² Az viszont kérdéses marad, hogy a dolgot azonnal átadták-e, erről *Ulpianus* nem ír. A veszélyviselés kérdésében itt is a *casum sentit dominus elve* érvényesül, tehát a vevő viseli innentől kezdve a veszélyt, az eladó pedig immár az adásvételi szerződés megkötését követően, ténylegesen létrejött kölcsönből adódóan a kölcsönadónak tartozik. Másrészt viszont, ha a kölcsönadó a dolgot nem eladásra szánta, hanem azonnali kölcsön jön létre kettejük között, akkor a veszélyt a kölcsönvevő viseli: „*tibi eam perisse*”, ugyanis – mint azt *Koschaker* is kifejti – baráti kölcsönszerződések esetén egyedül a

⁸⁰ Zimmermann: i.m. 162. o.; Kaser: i.m. 75-76. o.

⁸¹ Paul *Koschaker*: Die Verteilung der Gefahr beim sogenannten 'contractus mohatrae'. In: Gerichts-Zeitung, Sondernummer für J. Schey. Bécs 1923. 9-11. o.

⁸² „Nincs kölcsön tényleges kifizetés nélkül.” Philipp Charwath: Römische Recht – Ein Lesebuch. Berlin 2011. 398. o.

kölcsönvevő érdeke a dolog értékesítése és a vételár kölcsönként való felhasználása, így a veszélyt is neki kell viselnie. A kölcsönadó szemszögéből mindez teljesen érthető, hisz legalább az adott dolog értékéig biztosítani szeretné magát, így számára a legkényelmesebb az lenne, ha minden esetben már a dolog kölcsönadásával – irányuljon az bármilyen célra –, az átvételtől az adós viselje a veszélyt.⁸³ Ez legegyszerűbben a kölcsönnyújtásra értelmezve, az érték megbecsülésével oldható meg, ugyanis ezek után bármi történjék, az adós csakis a becsült érték visszaadására kötelezhető, függetlenül attól, hogy ki viseli a veszélyt. Fontos megjegyezni, hogy a dolog értékbecslése Diocletianus újítása volt,⁸⁴ csak nála tekinthető a dolog becsértéken átvettnek. Ezek után a kölcsönvevő érdeke, hogy a dolgot a becsült értéken felül tudja értékesíteni, így annak visszafizetése után haszna is származik az ügyletből.⁸⁵

Bürge is megállapítja, hogy a pénzkölcsönnek formálható külsőre volt szüksége, így alakult ki a *contractus mohatrae* intézménye: az adós a dolgot hiteleszközként használja fel vagy teszi pénzzé. Tehát vagy a dologgal, vagy annak vételárával tartozik a hitelezőnek.⁸⁶ Viszont minden esetben egyszerűsíti az ügyletet, ha egy becsüs megállapodást kötnek a felek. Ez a mozzanat pedig bizonyítja, hogy a hitelező a dolgot a becsüsszerződés értelmében eladásra is szánta, a hitelezői szándék felderítésének kérdése tehát megoldódott.⁸⁷

A becsléssel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy a becsüsszerződés nem más, mint egy dolog vételre történő átadása egy közvetítőn keresztül. Eddig egyezik a *contractus mohatrae*-val, ahol szintén egy dolog értékesítés céljából való átadása megy végbe (bár a cél egyértelműen eltérő, az előbbi esetben az kifejezetten az eladás, az utóbbiban pedig a kölcsönadás és az értékesítés). A becsüsszerződésnél azonban azonnali megállapodás jön létre: egy azonnali elszámolás, vagyis a dolog értékének pontos megállapítása, felbecslése. A dolgot vissza kell adni, ha nem tudják a *certum pretiumot* meghatározni, anélkül ugyanis becsüsszerződés nem jön létre, míg a *contractus mohatrae* esetén csak a dolog átadása történik meg, értékének becslése nem, a kölcsönkötelelem a dolog eladása után az előzőleg meg nem

⁸³ Vö. D. 19, 5, 19 pr.

⁸⁴ Benedek – Pókecz: i.m. 288. o.

⁸⁵ Kaser: i.m. 76. o.

⁸⁶ Az ügyletnek Bürge álláspontja szerint kissé *datio in solutum* jellege van, mivel az adós választhat, hogy mit szolgáltat vissza. Vö. Alfons Bürge: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 99. Hermann Böhlau (nachf.). Wien-Köln-Gratz 1982. 141. o.

⁸⁷ Bürge: i.m. 141. o.

állapított vételárra szól. Ha a becsüs vagy a kölcsönvevő drágábban tudja értékesíteni, akkor nyereségesen zárnak.⁸⁸

Visszatérve Nerva érveléséhez, a D. 12, 1, 4 pr.-ben már nem helytállóak.⁸⁹

A forrás már nem az eladásra szánt dologgal kapcsolatban beszél a veszélyviselésről, hanem az azon keresztül juttatott pénzüsszeg vonatkozásában, tehát ebben az esetben kizárólag az adósé a veszélyviselés felelőssége.⁹⁰

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hitelező szándékától függ, kire nehezedik a veszélyviselés súlya, vagyis eladásra szánta az adott dolgot, vagy csak egyszerűen kölcsönt kívánt nyújtani. Utólag nehéz megállapítani a hitelező valós szándékát, de *Bürge* fentiekben hivatkozott érvelésével a kérdés megválaszolhatóknak látszik.

A források között azonban találunk példát arra az esetre is, amikor a dolgot már valóban felbecsülték.

Codex Iustinianus 4. 2. 8 (Imperatores Diocletianus, Maximianus):

„*Si pro mutua pecunia, quam a creditore poscebas, argentum vel iumenta vel alias species utriusque consensu aestimatas accepisti, dato auro pignori, licet ultra unam centesimam usuras stipulanti spondesti, tamen sors, quae aestimatione partium placito definita est, et usurarum titulo legitima tantum recte petitur...*”

„Ha a hitelezőtől kért készpénz kölcsön helyett te ezüst ingóságokat, lovakat vagy másfajta dolgokat kaptál, amelyek árát a hitelezővel *consensus* alatt felbecsültétek, és te cserébe arany ingóságokat elzálogosítottál, utána, habár több mint havi 1%-os kamatra tettél ígéretet *stipulatio*val, csak a becslésben megállapított tőkét és a törvényesen szedhető kamatokat kell megfizetned.”

E fragmentum jelentősége abban áll, hogy a dolgot felbecsülték, így pontos összeget állapítottak meg, innentől kezdve az adós csak az összeggel tartozik, nincs jelentősége a hitelező szempontjából annak, hogy sikerül-e értékesíteni a dolgot, vagy egyáltalán azt a dolgot értékesíti-e, tehát nem releváns az a körülmény, miként szerez pénzt az adós, kizárólag a becsérték megfizetésére köteles.

A Dioclecianust megelőző időkben a becslés hiánya kiszolgáltatottá tette a kölcsönadót, ugyanis ha a kölcsönvevő pénz szűkében van, akkor akár áron alul is értékesíti a dolgot, hogy gyorsan pénzhez jusson, ráadásul csak az eladásból származó összeg megfizetésére lenne kötelezhető a baráti kölcsön értelmében. Mindezek elkerülése érdekében Diocletianus óta felbecsülték a

⁸⁸ Hans-Peter Benöhr: *Römisches Privatrecht mit besonderer Berücksichtigung der Institutionen Justinians Digestenexegese*. Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 2005². 146. o.

⁸⁹ „... nam et qui rem vendendam acceperit, ut pretio uteretur, periculo suo rem habebit.”

⁹⁰ Kaser: i.m. 76-80. o.

kölcsönként átadott dolgot, így a kölcsönvevő ezen érték visszafizetésére volt köteles, és nem fordulhatott elő, hogy pénz szűke miatt áron alul értékesítene azt, így később értéken alul térítené meg a kölcsönt, ezzel hátrányos anyagi helyzetbe hozva így hitelezőjét.

A hitelező a becsült összegnek köszönhetően egyedül már csak az infláció okozta veszteséggel kell, hogy szembenézzon,⁹¹ amelyre viszont megoldást kínál a kamatszedés lehetősége. A kamatokkal ugyanakkor óvatosan kellett bánnia a hitelezőnek, azok nem haladhatták meg a törvényes kamatmaximum mértékét; a tiltás ellenére ez többször mégis megtörtént, a becsérték megállapításában benne rejtett az uzsora veszélye is.

A felek 100-ban állapították meg a becsült értéket, s ehhez évi 12%-os kamatot számoltak, az értékesítésből származó tőke használati díjaként, illetve az infláció ellensúlyozására. Vagyis egy év múlva 112-t kell az adósnak megfizetnie. A hitelező „átadja” a dolgot az adósnak, aki ezek után azt azonnal értékesíti a hitelezőnek, de csak 75-ért; a vételárat nyomban megfizetik. Az adós 75-tel rendelkezik, de egy év múlva 112-t kell majd visszafizetnie, tehát 37-et elő kell teremtenie. A 37 viszont a 75-nek közel 50%-a, ami a 12%-os kamatmaximum feletti. Jól látszik, hogy az eladó, aki valójában hitelező, 38%-kal meghaladta a kamattörvényekben leírtakat, de az ügyletet egy becsüsszerződés és egy adásvétel mögé rejtette, így a törvényes mértéket meghaladó haszonra tett szert. Ezt az ügylettípust előszeretettel alkalmazták a mindennapokban, és csak nagyon ritkán került bíróság elé.⁹²

Meglátásom szerint a bizományi szerződés és a valódi *contractus mohatrae* ötvözéséből született a fenti szerződés, de nem csak egyszerűen kölcsönszerződés, vagy adásvételi szerződést kötöttek, hanem már kamatokkal terheltek az ügyletet (a baráti kölcsönnel ellentétben), hogy a hitelező ezáltal több pénzhez juthasson. A fenti esetből és a további forrásokból is világosan kitűnik, hogy a pénzkölcsönt nyújtók szívesebben adtak át ügyfeleiknek dolgokat, mint készpénzt.⁹³

A továbbiakban pedig az uzsorás kamatszerződés egyik lehetséges kivitelezési módját, azaz a valódi *contractus mohatrae*-t vizsgálom, amelyet a nem valódi *contractus mohatrae* ügylete mögé rejtettek.⁹⁴

⁹¹ Kaser: i.m. 82. o.; L. még: 1.1. A nem valódi *contractus mohatrae*.

⁹² Thomas: i.m. 105. o.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Az ügyletek különbsége, hogy a nem valódi esetben legális kölcsön, míg a valódi esetben illegális, színlelt adásvételek mennek végbe, mégis közös, hogy mindkét ügylet pénzkölcsönzésre irányul.

1.2. A valódi *contractus mohatrae*

Valódi *contractus mohatrae*-ről akkor beszélünk, amikor valaki két adásvételi szerződéssel leplezi a törvényes mértéket meghaladó kamatszedést. Bevett módszernek számított már az ókori Rómában is, de a középkorban szintén előszeretettel alkalmazták,⁹⁵ mivel a középkori egyházjog tiltotta a kamatszedést.⁹⁶ Az iskolapélda szerint: az „Eladó” eladja egy értéktárgyat a „Vevőnek” 200-ért (bár annak valós értéke csak 100), engedélyezve, hogy a vételárat csak egy bizonyos idő eltelte után fizesse meg. Ezután a „Vevő” továbbértékesíti a dolgot egy harmadik félnek 100-ért. Tehát a „Vevő” a két adásvétellel az „Eladótól” kölcsönzött 100-at és 100%-os kamattal kell azt visszafizetnie. Mindez leegyszerűsíthető a harmadik fél kihagyásával.

Az „Eladó” jelképesen eladja egy értéktárgyat a „Vevőnek” 200-ért, aki azonnal viszont-adásvételt alkalmazva visszaadja azt az „Eladónak” 100-ért. Az első vételárat csak egy bizonyos idő elteltével kell kifizetni (ez a kölcsön futamideje), míg a másodikat azonnal teljesítik (ez maga a kölcsön).⁹⁷ A kettő közti különbség pedig nem más, mint a kamat, ami jelen esetben 100%-os, tehát annak mértéke jóval meghaladja a római törvényekben kikötött maximumot, így uzsorás szerződésnek tekinthetjük.

Ha megpróbáljuk az adásvételi szerződés (*emptio-venditio*) természetes velejáróját, a *circumscriptio* körében értelmezni az azonos tárgyra eszközölt két, egymástól nem ritkán jelentősen eltérő vételárat (*pretium*), még így is jól látszik azok aránytalansága. Hiába volt lehetőség egymás kölcsönös kijátszására az adásvételt megelőző alkufolyamatban, ekkora eltérés még a *circumscriptio*-val sem magyarázható, hiszen annak legfőbb határa a *bona fides*, ami a valódi *contractus mohatrae* céljával összeegyeztethetetlen.⁹⁸

Ezek után levonhatjuk azt a következtetést, hogy a *contractus mohatrae* semmis (*negotium nullum*) vagy legalábbis részben semmis jogügylet: semmisségi oknak minősül, ha ügylettel felvállalt szolgáltatás erkölcstelen, illetve részlegesen semmis (*negotium claudicans*)⁹⁹ az ügylet a törvényes

⁹⁵ Braudel: i.m. 556. o.

⁹⁶ Zimmermann: i.m. 170-171. o.

⁹⁷ Zimmermann: i.m. 162-163. o.

⁹⁸ Jusztinger János: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban. PhD-értekezés, Pécs 2012. 125., 134. o.

⁹⁹ Bessený András: A jogügyletek érvényessége és hatályossága. Jura 2001. 2. sz. 5. o. Az uzsorás szerződés érvénytelen, mert nem felel meg a jogrendszer által előírt feltételeknek. Továbbá ha egy jogügylet érvénytelen, akkor hatálytalan is. Érdekes a „részben semmis” megállapítás, Bessený érvelése szerint: „önellentmondás lenne ugyanis, ha egyrészt elismerné a jogügylet érvényességét, vagyis elismerné, hogy a jogügylet megfelel a kívánt joghatás eléréséhez megszabott feltételeknek”: a kamat csak a törvényes mértékig szedhető

mértéket meghaladó kamatok esetében (a kamat csak a törvényes maximumig szedhető).¹⁰⁰ Márpedig a valódi *contractus mohatrae*-ban szereplő ügyletek erkölcsstelennek minősíthetők, a szándékosan leplezett, tiltott kamat miatt, amely ráadásul jelentősen túllépte a megengedett mértéket.

Iustinianus is megjegyzi Institutióiban,¹⁰¹ hogy *emptio-venditio* esetén a felek azt teljesítsék a másoknak, „amivel az igazság és a méltányosság alapján tartoznak” – jelen esetben viszont sem az igazságosság, sem a méltányosság nem lelhető fel.

1.2.1. Peresíthetőség a valódi *contractus mohatrae*-nál

Valódi *contractus mohatrae* esetében nem kölcsönről, hanem két adásvételi szerződés mögé rejtett, tiltott uzorás szerződésről van szó, ahol a törvényekbe ütköző, mértéken felüli, már beszedett kamatot, mint jogalap nélküli gazdagodást (*condictiones sine causa*)¹⁰² lehet visszakövetelni. Ennek érvényesítésére a *condictio ob iniustam causam* szolgál. Ez a visszakövetelés formája, ha az alapügylet közvetlenül törvényi tilalomba ütközik. Ilyenkor az átruházó ügylet – jelen esetben a színlelt adásvétel is – semmis, a juttatás vindikálható, bár ez irreleváns abból a szempontból, hogy tartósan beállt dologi jogi változásról nem beszélhetünk, az adásvételek tárgya legfeljebb egy pillanatra volt csak az adós kezében, majd végbement a viszont-adásvétel, s a dolog visszakerült eredeti tulajdonosához. A *condictio ob iniustam causam* két esetét tudjuk az uzorás szerződésekkel kapcsolatban megkülönböztetni. Az egyikben az adós tévedésből (*indebitum solutum*) a törvényesnél több kamatot fizet a hitelező részére,¹⁰³ ekkor a többlet visszakövetelésére *condictio indebiti* áll rendelkezésére:

Paul. Sent. 2, 14, 4: „*Usurae, quae centesimam excedunt, per errorem solutae repeti possunt.*”

A másik esetben nem az adós téved a kamatokat illetően, hanem azok jóval a törvényes mérték feletti, a kifizetett többletet a tőketörlesztésbe kell

be, de addig jogosan. „Másképp viszont mégis megtagadná a joghatás folyósítását.” A törvényes mértéken felüli kamat már nem követelhető. Tehát némi ellentmondás tapasztalható a Benedek – Pókecz-féle tankönyv „részben semmis” megállapításával. L. Benedek – Pókecz: i.m. 277. o.

¹⁰⁰ Benedek – Pókecz: i.m. 276-277. o.

¹⁰¹ ifj. Mészöly Gedeon (ford.): Justinianus császár institutiói négy könyvben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1991. 159. o.

¹⁰² Jogalap nélküli gazdagodás, amikor a gazdagodó (adós) vagyona a gazdagító (hitelező) vagyona rovására jogalap nélkül megnövekszik; egyoldalú, stricti iuris kötelem. Mondhatjuk tartozatlan fizetésnek is, kvázi-mutuumnak.

¹⁰³ D. 40, 7, 3, 6: „Si plus quam iussus erat dederit statuliber, puta decem iussus dare viginti dedit, sive numeravit sive in sacco dedit, pervenit ad libertatem et superfluum potest repetere.” A rabszolga a megállapított felszabadítási összeg kétszeresét fizeti ki, attól tartva, hogy az örökös másként nem szabadítja fel. Ebben az esetben felszabadul, s a többletet iniusta causa útján visszakövetelheti.

beszámítani, s ha ezután még mindig túlfizetés áll fenn, az uszorának minősül, így közvetlenül törvénybe ütközik, *ex iniusta causaként* lehet visszakövetelni:

Paul. Sent. 2, 14, 2: „*Usurae supra centesimam sulutae sortem minunt, consumpta sorte repeti possunt.*”¹⁰⁴

Tartozáselismerésről és adóskésedelemről a valódi *contractus mohatrae*-n belüli első *emptio-venditio* okán beszélhetünk, mivel az uszorás a *pretium* megfizetését egy későbbi időpontra tűzte ki az adós számára, vagyis az adásvétel nem azonnal perfekuálódik, így az adós az idő elteltével késedelembe eshet. Innentől kezdve a nem valódi *contractus mohatrae*hoz hasonlóan, csak nem kölcsönszerződésre, hanem adásvételi szerződésre értelmezendő az adóskésedelem (*mora debitoris, mora creditoris*), valamint a tartozáselismerés. Ha az adós annyira meggondolatlan, hogy a jogilag semmis ügylet ellenére megteszi a tartozáselismerést, esetleg adóslevelet ad ki, akkor – hacsak nem tudja bizonyítani, hogy mindezt kényszer vagy fenyegetés hatására cselekedte – ki is kell fizetnie. Ráadásul, amennyiben az adós perre viszi az ügyet, további, a pénzkövetelésre alkalmas jogeszközöket adhat az uszorás hitelező kezébe.

Valódi *contractus mohatrae* esetén célszerű (a hitelező szemszögéből) nem valódi kötbért kikötni, amely önmagában – a kikötés ténye által – kötelezettséget teremt, a jogellenes és az erkölcstelen kivételével bármilyen magatartás kikényszeríthető vele.¹⁰⁵ Mivel az ügyletet két adásvételi szerződéssel leplezték, s a hitelező az elsőből eredő vételár meg nem fizetése miatt követeli a kötbért, egy per esetén a jogellenes vagy erkölcstelen kikötést az adósnak nagyon nehézkes bizonyítania.

A hitelezők kamataik követelésének lehetőségét *stipulatio*kkal biztosították. Az alábbi két eset tőke-visszafizetési és kamat-*stipulatio*kat tartalmaz a dáciai viaszostáblákon: az elsőben csak a kölcsönszerződést rögzítik, mely a kamatok követelésére nem alkalmas, míg a második egy adóslevél formáját tükrözi, közvetlen kereseti lehetőséget biztosítva ezzel a kamatok követelésére. Előbbiben megtörténik a kölcsön folyósítása, még utóbbiban nem esik szó olyan mértékű kölcsön átadásáról, mint amilyen magas összegben a kamatok megfizetésére kötelezte magát az adós. Ez arra enged következtetni, hogy fiktív kölcsönrel állunk szemben, a túlzott kamatkikötés valódi *contractus mohatrae* létrejöttét sejteti a háttérben. A szerződés – megkötése napjától – 1%-os kamat fizetésére kötelezi az adóst: „*usuras ex ea die singulas centesimas*”, amely éves szinten legfeljebb 12%, de az említett

¹⁰⁴ Benedek Ferenc: Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban. In: Ádám Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1984. 28., 31. o.

¹⁰⁵ Benedek – Pókecz: i.m. 256. o.

kamatok mértéke arra utal, hogy kikötésük illegálisan történt, jóval túllépve a megengedett maximum értéket.¹⁰⁶

Dáciában bevett szokás, hogy a kölcsönkötelmet az okirat keletkezteti, hiába áll a szerződésben *stipulatió causa*. A magas kamat kikötése úgy történik, hogy a *creditor* 100 dénárt folyósít, de maga az okirat ennél jóval többről, mondjuk 200-ról szól. Így már sikeresen biztosítható akár az évi 100%-os vagy még ennél is magasabb kamat.¹⁰⁷ Ismételten csak önmagát hibáztathatja a *debitor*, ha ilyen típusú okiratot ír alá – kivéve, ha kényszer vagy fenyegetés hatására teszi –, s ebben az esetben nehéz a leírtakkal ellenkező tény bizonyítása.

Összességében itt már nem is szükséges két adásvétel mögé bújtatni az uzorás ügyletet, hála a helyi – talán nem túl megfontolt – bevett szokásnak.

1.2.2. Veszélyviselés a valódi *contractus mohatrae* esetében

Mivel a valódi *contractus mohatrae*, tehát a rejtett uzoraszerződés keretében magának a dolognak az átadása általában meg sem történt, csak megkötötték a két „ál”-adásvételi szerződést a kamatok kikényszerítése érdekében, így veszélyviselésről ebben az esetben aligha beszélhetünk, legfeljebb a pénzüsszeget illetően, melynek visszatérítése kizárólag az adóst terheli.

2. A *contractus trinus*

Az adós és a hitelező látszólag társasági szerződést köt, s a hitelező az adósra bízva a pénzt, hogy az jövedelmezően fektesse be azt. Majd az adós társi minőségében két szerződésben vállalja, hogy a pénzt meghatározott mértékű profitot hozóan fekteti be (*de certo interesse taxato pro incerto*), ráadásul a befektetéssel járó kockázatokért kizárólagos felelősséget vállal (*capitale fore salvum*).¹⁰⁸ Véleményem szerint ez a szerződés a *societas leonina*-hoz közelít, mert valójában csak az egyik fél számára nyereséges, a másik fél csak veszíthet az ügyleten.¹⁰⁹ Bár olyan kikötéssel is létrejöhet társasági szerződés, hogy az egyik fél csak a nyereségből részesül, a másik pedig a nyereségből is, de a kiadásokat csak ő állja. A *contractus trinus* tehát így is megköthető volt, ugyanis az adós csak arra vállal kötelezettséget – mint azt az előzőekben láthattuk –, hogy profitorientált befektetést végez, s a kockázatokért kizárólagos felelősséget vállal, de azt nem kötötték ki, hogy a nyereségből ne részesülne.

¹⁰⁶ Pólay Elemér: A dáciai viaszostáblák szerződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972. 156-158. o.

¹⁰⁷ Pólay: i.m. 156-158. o.

¹⁰⁸ Bessenyő: Római magánjog... 313. o.

¹⁰⁹ Benedek – Pókecz: i.m. 306. o.

V. Sikeres kísérlet az uzorások visszaszorítására: a *senatusconsultum Macedonianum*

Rómában az uzorások célközönségének a züllött életvitelű, gazdag családból származó *filiusfamiliasok* számítottak. A hatalomalatti családgyermek egyre több adósságot halmoztak fel, amelyek magas kamatokkal jártak, a hitelezők pedig továbbra is hiteleztek számukra, mert tudták, befektetésük mindenképp megtérül. Erre az élethelyzetre épül Macedo története, aki *filiusfamilias*ként megölte atyját, hogy örökségéből kielégíthesse hitelezőit.¹¹⁰

Ha megvizsgáljuk az eset következtében hozott *senatusconsultumot*, elsöre úgy tűnhet, hogy a *senatus* felismerte az uzorakamat társadalmi veszélyességét, amely a *filiusfamiliasok* tékozló életvitelében rejtett, és meghozta a *senatusconsultum Macedonianumot*, amelynek értelmében megtagadták a hitelező keresetét a *filiusfamilias*szal szembeni követelés érvényesítésére, illetve *exceptio senatus consulti Macedonianit* adtak a családfiúnak a keresettel szemben.

A *senatusconsultumot* megelőző időkben a *filiusfamilias* elmarasztalható volt, csupán a végrehajtás felfüggesztésének volt helye önjogúvá (*sui iuris*) válásáig, így viszont amikor kikerült apja hatalma alól, akkor sem volt köteles visszafizetni a kölcsönt, hiába perelték *actio certae creditae pecuniá*val, az *exceptio senatus consulti Macedonianival* kimenthette magát, és már szabadult is a kötelemből. Ha mégis kifizette, az joghatályos volt, és később nem követelhetette vissza tartozatlan fizetés címén. Bizonyos esetekben mégis felvethető volt kifogás a hatalomalatti terhére: ha a családfiút a köztudat *paterfamilias*ként tartotta számon; ha a kölcsönfelvételkor katonai szolgálatot teljesített; ha a teljesítés a *peculium castrense* erejéig történt; a kölcsönösszeget érvényes adósságainak kifizetésére vagy tanulmányainak fedezésére költötte; a kölcsönt apja tartozásainak kifizetésére használta fel; vagy ha a *paterfamilias* utólag kifejezetten jóváhagyja a kölcsönügyletet.

Beseler szerint Macedo nem következetesen cselekedett, ugyanis az ő érdeke az lett volna, hogy apja minél tovább éljen, hisz csak az ő halála után lehetett volna pert indítani a teljesítésre. Ennél fogva a határozat célkitűzése nem az apa életének megóvása, hanem a *filiusfamilias* védelme lehetett saját könnyelműségével szemben, nehogy eltékozzolja örökségét. Így Macedo története vélhetően csak tanmese, megtörténte mellett egyedül az emberi butaság, meggondolatlanság és a kétségbeesés hozható fel.¹¹¹

A *senatusconsultum Macedonianum* értelmében az uzorások ezek után kétszer is meggondolták, mielőtt *filiusfamilias*nak kölcsönt nyújtottak, csak a

¹¹⁰ Theophilus: Paraphr. Inst. 1, 4, 7, 7.

¹¹¹ Georg Beseler: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen; IV. Heft. Tübingen 1920. 130. o.

magas kamatkikötés lehetősége tette számukra vonzóvá az ügyletet.¹¹² Másik elképzelés szerint¹¹³ Macedo mégsem lehetett olyan ártatlan, elkövethetett valamit, mert a *senatus* róla nevezte el a határozatot. Sőt, esetleg Macedo maga az uzsorás volt,¹¹⁴ akit uzsorás kamatok szedéséért elítéltek.¹¹⁵

Daube elfogadja a történet hitelességét, és azt állítja, a hitelezők is tisztában voltak vele, hogy hatalom alatt álló adósoktól nem tudják behajtani a követeléseiket, ezért magas kamatokat kötöttek ki, esetleg még zsarolták is őket az általa elkövetett kisebb-nagyobb törvényszegésekkel, melyek a *paterfamilias*nál már a kitagadás következményével is járhattak. Mindez viszont a *filiusfamilias* leendő vagyontól való elesését jelentette volna, így inkább megölte atyját – remélve, hogy tettére nem derül fény –, hogy az ne tagadhassa ki, és örökségéhez jutva kielégítse hitelezőit. Vagyis itt az uzsorás felbujtóként szerepel. *Daube* értelmezésében a *senatus* az olyan apagyilkosságok megelőzésére hozhatta döntését, amelyeket a családfiúk a hitelezők irányítása alatt követhettek el.¹¹⁶

Schulz meggyőzően érvel amellett, hogy amennyiben az uzsorás rábírná a családfiút apja megölésére, nagy balgaságról tesz tanúbizonyságot, ugyanis a *paterfamilias* halálával a gyermek önjogúvá válik, ezáltal pedig felelősségre vonásának nem lesz akadály. Még az ítéletet is végrehajtják ellene, ami legalább vagyonekobbzás lesz, de fokozható infámiával, sőt, halálbüntetést is kiszabhatnak.¹¹⁷ Ilyenkor az uzsorás végleg elveszti pénze visszaszerzésének lehetőségét, ha sikerül rábírnia a *filiusfamilias* az emberölésre. Esetleg ha a hitelező a vagyon zár alá vételét kéri követelése kielégítése érdekében, még reménykedhet a kölcsön adott összeg visszaszerzésében, de tekintettel arra, hogy az apagyilkosság a *crimen*, azaz a közüldözés alá eső bűncselekmények körébe tartozik, ahol az állam jár el, várhatóan nem a hitelező érdekei kerülnek előtérbe.

Schulz nem zárja ki, hogy a nagy szükségben Macedo megölte apját, főleg ha gazdag örökségre számíthatott, és bízott abban, hogy tette rejtve marad. Megállapítja viszont, hogy a határozattal nem gonosz gyermekeiktől védtek

¹¹² Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 31. o.

¹¹³ Rudolph Sohm – Ludwig Mitteis: *Institutionen*. München 1928. 393. o.

¹¹⁴ Buckland: i.m. 274. o.

¹¹⁵ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 32. o.

¹¹⁶ David Daube: Did Macedo murdered his father? In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung* 65. Wien-Köln-Gratz 1947. 261-311. o.

¹¹⁷ „Különösen súlyos bűncselekménynek minősült viszont a rokongyilkosság (egyes források csak ezt tekintik „igazi” parricidiumnak), amelynek a büntetése az ún. „zsákbavarrás” („*culleus*”, „*poena cullei*”) volt. Ezt úgy hajtották végre, hogy a bűnöst egy marhabőr zsákba tették, egy kakas, egy kígyó, egy kutya és egy majom mellé, a zsák száját összekötözték, majd a zsákot, benne a bűnössel, a Tiberisbe vetették.” L. Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés az ókorban. *Jogelméleti Szemle* 2004. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj20.html>.

az apákat, hanem igazából az uzsorás ölte meg a *paterfamilias*; így e veszély elhárítására hozták a *senatusconsultum*.¹¹⁸

Benedek arra a következtetésre jut, hogy az említett jogtudósok – bár közel kerültek az igazság felfedéséhez – elkalandoztak, nem vontak le következtetéseket, és ami a legfontosabb, nem vizsgálták meg a primer forrásokat. Azok ugyanis nem a könnyelmű ifjúság leendő jólétét és erkölcsi nevelését tartják szem előtt, sőt, rávilágítanak, hogy a jogalkotó nem a kölcsönvevő érdekében avatkozott be, hanem a hitelező és annak ügyletei iránti ellenszenv okán adta az adósnak a jogeszközt (D. 12, 6, 40 pr.). Ezt támasztja alá a C. 4, 28, 2 is, amelyből kiolvasható, hogy ha az önjogúvá vált *filiusfamilias* tud az *exceptió*ról, és úgy fizeti meg tartozását, akkor azt már később nem követelheti vissza jogalap nélküli gazdagodás címén. A D. 12, 6, 19 princípiumában azonban még szigorúbb szabályt találunk:

„*Si poenae causa eius cui debetur debitor liberatus est, naturalis obligatio manet et ideo solutum repeti non potest.*”

„Ha a hitelező megbüntetése céljából a törvény mentesíti az adóst, a *naturalis obligatio* mégis megmarad, és ezért amit tévedésből fizettek meg, nem követelhető vissza.”

A forrásszöveg értelmében a *filiusfamilias* már akkor sem követelheti vissza megfizetett tartozását, ha nem tudott az *exceptió*ról.¹¹⁹ Ha pedig tovább kutatunk a vonatkozó források közt, a D. 14, 6, 1 pr. alapján azt láthatjuk, hogy ha a *filiusfamilias* vagyonának megóvása lett volna a cél, akkor nemcsak a pénzkölcsönök, hanem egyéb ügyletek is korlátozás alá estek volna: „...*qui pecuniam... incertis nominibus crederet... qui filio familias mutuam pecuniam dedisset...*”. Továbbá csak az sérti meg a szabályozást, aki pénzt kölcsönöz, az nem, aki más ügyletet, adásvételt vagy bérletet köt a *filiusfamilias*szal:

D. 14, 6, 3, 3 (Ulpianus 29 ad edictum):

„*Is autem solus senatus consultum offendit, qui mutuam pecuniam filio familias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit locavit vel alio modo contraxit: nam pecuniae datio pernicioosa parentibus eorum visa est. et ideo etsi in creditum abii filio familias vel ex causa emptionis vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, etsi*

„Csak az szegi meg a *senatusconsultum*ot, aki pénzt kölcsönöz a *filiusfamilias*nak, az nem, aki más módon szerződik vele, például adásvételt, bérletet vagy más típusú szerződést köt. Csak a közvetlen, kölcsön célú pénzjuttatást tartották veszélyesnek.

Emiatt, bár egy *filiusfamilias* hitelezője lettem, vagy adásvétel, vagy

¹¹⁸ Schulz: i.m. 511-512. o.

¹¹⁹ *Benedek*: A *senatusconsultum Macedonianum*... 36-37. o.

stipulatus sim: licet coeperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniae numeratio non concurrat, cessat senatus consultum. quod ita demum erit dicendum, si non fraus senatus consulto sit cogitata, ut qui credere non potuit magis ei venderet, ut ille rei pretium haberet in mutui vicem.”

más szerződés okán nem fizettem, de *stipulatio*val ígértem; bár az ügylet kölcsönné alakult, amíg a pénz kifizetése nem történt meg, addig a *senatusconsultum* nem lesz alkalmazható az esetre.

Ez csak akkor jelenthető ki, ahol nem történik a *senatus* rendeletére értelmezhető csalás. Tehát a fél, aki nem tudott kölcsönt nyújtani a *filiusfamilias*nak, adott neki valamit, hogy azt értékesítse, és a beszedett vételárat kölcsönként használja fel.”

Mindezekből következik, hogy hitelre a hatalomalatti bátran vásárolhatott, nem ütközött korlátozásba, ráadásul önjogúvá válását követően sem perelhatték a teljesítésért. Vagyis a *senatus*t nem érdekelte a *filiusfamilias* pazarlása, adósságokat halmozhatott fel, egyedül az egyszerű pénzkölcsön volt tiltott ügylet számára, mert azt tartották veszélyesnek a *paterfamilias*ra (és vagyonára) nézve.¹²⁰ Tehát ha valaki valódi *contractus mohatrae*-t tudott alkalmazni anélkül, hogy azt a *senatus* észlelje, továbbra is uzsorakamatokat tudott beszedni hatalomalatti partnerétől.

Másik forrás épp az ellenkezőjét állítja, azaz a szóban forgó *senatusconsultum*ot kell alkalmazni – jogsértés miatt – akkor is, ha a hatalomalatti nem valódi *contractus mohatrae*-ban szerződő fél, vagyis kifejezetten abból a célból kap egy dolgot, hogy azt *emptio-venditio* útján értékesítse, és a vételárat kölcsönként használja fel.¹²¹

D. 14, 6, 7, 3 (Ulpianus 29 ad edictum):

„Mutui dationem non solum numeratae pecuniae, verum omnium, quae mutua dari possunt, an accipere debeamus, videndum. sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri: ait enim senatus 'mutuam pecuniam dedisset'. sed si fraus sit senatus consulto adhibita, puta frumento vel vino vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia,

„Vajon a készpénzen kívül bármilyen más dolog, amit kölcsönbe lehet adni, azoknak a kölcsönként történő átadása *mutuum*nak vehető-e? Szerintem a *senatusconsultum* a készpénzre áll, vagyis: „pénzkölcsönt juttatott”. De ha a *senatusconsultum* kijátszásáról beszélünk, például gabona, bor vagy olaj kölcsönbe adása azzal a kikötéssel, hogy azok értékesítéséből származó pénzt

¹²⁰ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 38. o.

¹²¹ Bessenyő: Római magánjog. 362. o.

subveniendum est filio familias.” használja az átvevő [*filiusfamilias*], akkor jogsegélyre van szüksége.

Megállapíthatjuk, hogy az első esetben (D. 14, 6, 3, 3) csak akkor eshet szó a *senatusconsultum* megszegéséről, ha valaki pénzt juttat a *filiusfamilias*nak, ellenben más dolog átadásakor, hogy az annak értékesítése során befolyt vételárra értelmezzék a kölcsönt, akkor nem. A második esetben (D. 14, 6, 7, 3) is az sérti meg a rendeletet, aki pénzt juttat, de itt már azt is jogsértésként értékeli, amikor a juttatott dolgot eladás céljából adják kölcsön, hogy az értékesítés után a vételárat kölcsönként használja fel a *filiusfamilias*.

Az irodalmi források is csak annyit jegyeznek meg, hogy aki hatalomalattinak uzsorakamatra pénzt ad, soha ne tudja azokat visszakövetelni.¹²² A szövegek egyike sem támasztja alá, hogy a *senatusconsultum* célja az *actio de peculio* kizárása lett volna, vagy, hogy Macedo zsarolás áldozatává vált.¹²³

Azt láthattuk tehát, hogy a *filiusfamilias* költséges életszínvonalának fenntartásához kamatozó kölcsönt vett fel, amelyről az uzsorás nem tudta, hogy mikor térül meg, ráadásul kérdéses, hogy a hatalomalatti túléli-e a *paterfamilias*t, ez aleatórikus jelleget ad a kölcsönnek. A nagymértékű kockázati tényezőket a hitelező uzsorakamat szedésével ellensúlyozta, és innentől kezdve semmi oka nem volt a zsarolásra, így *Daube* és *Beseler* elképzeléseit megcáfolhatjuk. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a pénzkölcsön társadalmi veszélyességét nem a hitelező fenyegetéseiben kell keresni.

A hitelező – saját gazdasági érdekeit szem előtt tartva – csak addig kölcsönöz a *filiusfamilias*nak, míg az önmaga számára elfogadható kockázattal jár, s ha ezt meghaladja, nem nyújt több hitelt, s várhatóan más sem fog. A hatalomalattinak viszont sürgősen pénzre van szüksége, s a körülmények adta kényszerhelyzet miatt – nem pedig a hitelező felbujtására – megöli apját, hogy vagyona tegyen szert. A hitelező kielégítése nem lehetett az apagyilkosság célja, mert nagy hátrányt jelentene a *filiusfamilias* vagyoni helyzetére nézve az, hogy a kockázatosan megszerzett örökség nagy részét máris el kell idegeníteni.¹²⁴

A *paterfamilias*ra veszélyt jelentő *filiusfamilias* elrettentésére szolgáló eszközök szigorát már nem lehetett fokozni, az apai hatalom archaikus kori intézményének eltörlésére szintén nem volt lehetőség, hogy ezáltal az atyai hatalom alól kikerülve önjogúként, saját felelősségére, saját vagyona terhére kössön ügyleteket. Egy lehetőség maradt: az uzsorások kedvét kellett elvenni

¹²² Suetonius (Vesp. 11.), Tacitus (Annales 11, 13, 2).

¹²³ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 39. o.

¹²⁴ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 40. o.

a hatalomalatti részére történő pénzkölcsön nyújtásától. Ennek megoldásául szolgált a *senatusconsultum Macedonianum*.¹²⁵

A *senatusconsultum Macedonianum* elődjének minden bizonnyal a *lex Laetoria* felel meg. A törvény értelmében amennyiben a *minor* valaki csalárdul megtéveszti egy ügyletkötés során, akkor bárki (*actio popularis*) keresetet – *actio legis laetoriae (lex minus quam perfecta)* – indíthat a dolózus személy ellen.¹²⁶ Sajnos a *praetor* ezzel a rendelkezésével túlvédte a *minor*t, nemcsak arra az esetre adott neki védelmet, ha becsapták, hanem elegendő volt, ha a kiskorú jelezte, őt hátrány érte az adott jogügyletből, és kérte az eredeti állapot helyreállítását (*in integrum restitutio*). Emiatt jelentősen csökkent a *minor*okkal történő ügyletkötések száma, azonban akkor, ha a gondnok (*cura minoris*) beleegyezését (*consensusát*) adta a jogügyletbe, a *minor* már nem kérhette a *lex Laetoria* alkalmazását.

Ezt követte még az I. században egy *praetori edictum*, amely már nemcsak a *minor*ok, hanem a jogban járatlan személyek számára is jogsegélyt kínált egy hátrányos jogügylet megkötése esetén anélkül, hogy a másik felet akár csak csalárdság terhelte volna. Mindez már a túlvédettségi helyzet csúcsát jelentette, akárcsak a *senatusconsultum Macedonianum* a *filiusfamilias* esetén.¹²⁷ A *filiusfamilias* pedig természetesen szóba sem jöhetett egy uzorás számára, ugyanis annak női mivoltából adódóan mentességet élvezett az *ignorantia iuris* szabálya alól.

Mindent összevetve azt is kijelenthetjük, hogy a kialakult magas fokú védettség miatt a hitelezőnek egy lehetősége maradt: leplezett ügylettel (például: *contractus mohatrae*) szedhette be az uzorakamatot, mert leplezetlen uzorás kölcsönt a *senatusconsultum* óta már értelmetlen volt megkötni. A határozat *naturalis obligatio* jelleget adott az ügyletnek, így az uzorás a hiteleit nem tudta visszakövetelni, csak abban az esetben jutott a pénzéhez, ha a *filiusfamilias* a tartozást elismerte és kötelezettségét teljesítette. Tehát kétesélyes, hogy a hitelező visszakapja-e tőkét és a tőkehasználatért járó, kamatmaximumon felüli tőkehasználati díját. Ahogy azt *Benedek* is kifejtette, az ügyletnek némi aleatórikus jellege biztosan van.¹²⁸

¹²⁵ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 42. o.

¹²⁶ Előre tekintve a *senatusconsultum Macedonianum*ra, a perben a hatalomalatti mellett fellépő kezest is megillette az *exceptio senatus consulti Macedoniani*.

¹²⁷ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 42-43. o.

¹²⁸ Benedek: A *senatusconsultum Macedonianum*... 40. o.

Összegzés

Az általános mértéket meghaladó ügyleti kamat kikötésének lehetőségeit áttekintve összességében megállapíthatjuk, hogy hiába próbáltak az ókori Rómában időről időre fellépni az uzorások ténykedései ellen kamatmaximumot szabályozó törvényekkel, a hitelezők ezzel lépést tartva – sőt azt talán megelőzve – mindig megtalálták a kiskapukat, a maximumot meghaladó kamat beszedésének lehetőségét. Az erre leginkább alkalmas jogeszköznek a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön esete, valamint az illegális ügyletek körében a *contractus mohatrae* és a *contractus trinus* minősült.

Bármelyiket is választotta az uzorás hitelező – a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön nagyobb kockázataitól eltekintve –,¹²⁹ majdnem biztos lehetett benne, hogy befektetése busásan megtérül. Talán egyedül a *senatusconsultum Macedonianum* bizonyult alkalmas eszköznek az uzorások tevékenységének visszaszorítására, legalábbis a *filiusfamilias* ügyfelek vonatkozásában.

A leggyakrabban alkalmazott eszköznek – illegális mivolta ellenére – mégis a *contractus mohatrae* bizonyult, mivel a mindennapi élet alapvetőügylete, az adásvétel volt csak feltétele, míg a tengeri kölcsön és a sportolóknak nyújtott kölcsön speciális követelményeket támasztott a felekkel szemben; a *contractus trinus*hoz pedig társasági szerződésre volt szükség, melynél szintén könnyebb és gyorsabb volt egyszerű adásvételi szerződés megkötése.

A bemutatott jogintézmények közelebbi megismerésével betekintést nyerhettünk abba, hogy az ókori Rómában milyen eszközöket használtak a kamatmaximum túllépésére, kijátszására. Az adósok számára egyedüli jogsegélynek a *Sc. Macedonianum* mutatkozott, mely célja azonban nem a gyermek (leendő) vagyonának, hanem a *paterfamilias* életének védelme volt. Mivel a hatalomalatti büntetésének szigorát egy esetleges apagyilkosság esetén már nem lehetett volna fokozni, ezért egyetlen megoldásként az uzorás hitelező szerződéskötéstől való elriasztása kínálkozott. Így a határozat értelmében a hitelező minden jogeszköztől elesik, amellyel pénzét visszakövetelhetne volna, ezért a *filiusfamilias*ok kiesnek az uzorások ügyfelei közül, ezzel nagy arányban csökkentve az uzorás ügyletek és az apagyilkosságok számát Rómában.

A dolgozat a primer források segítségével és a szekunder irodalomban fellelhető álláspontok ütköztetésével igyekezett teljes körűen feltárni az általános mértéket meghaladó ügyleti kamat kikötésének lehetőségeit az ókori Rómában.

¹²⁹ Legalizálásukat épp az átlagtól jóval magasabb kockázatuknak köszönhették.

Össességében pedig megállapíthatjuk, hogy az ókori Rómában a magán- és a közpénzügyek világa nem volt mentes az uzsorások ármánykodásaitól, melyek segítségével azok jelentős vagyona tettek szert, s törvényszegéseik csak ritkán kerültek napvilágra.

